

MIHAI BUCOVALA

NOI MORMINTE DE EPOCĂ ROMANĂ TIMPURIE LA TOMIS

În toamna anului 1967 și la începutul anului 1968, ritmul viu al lucrărilor de excavații edilitare și de amenajări de la Constanța a prilejuit, ca și în alți ani, scoaterea la lumină a numeroase materiale arheologice.

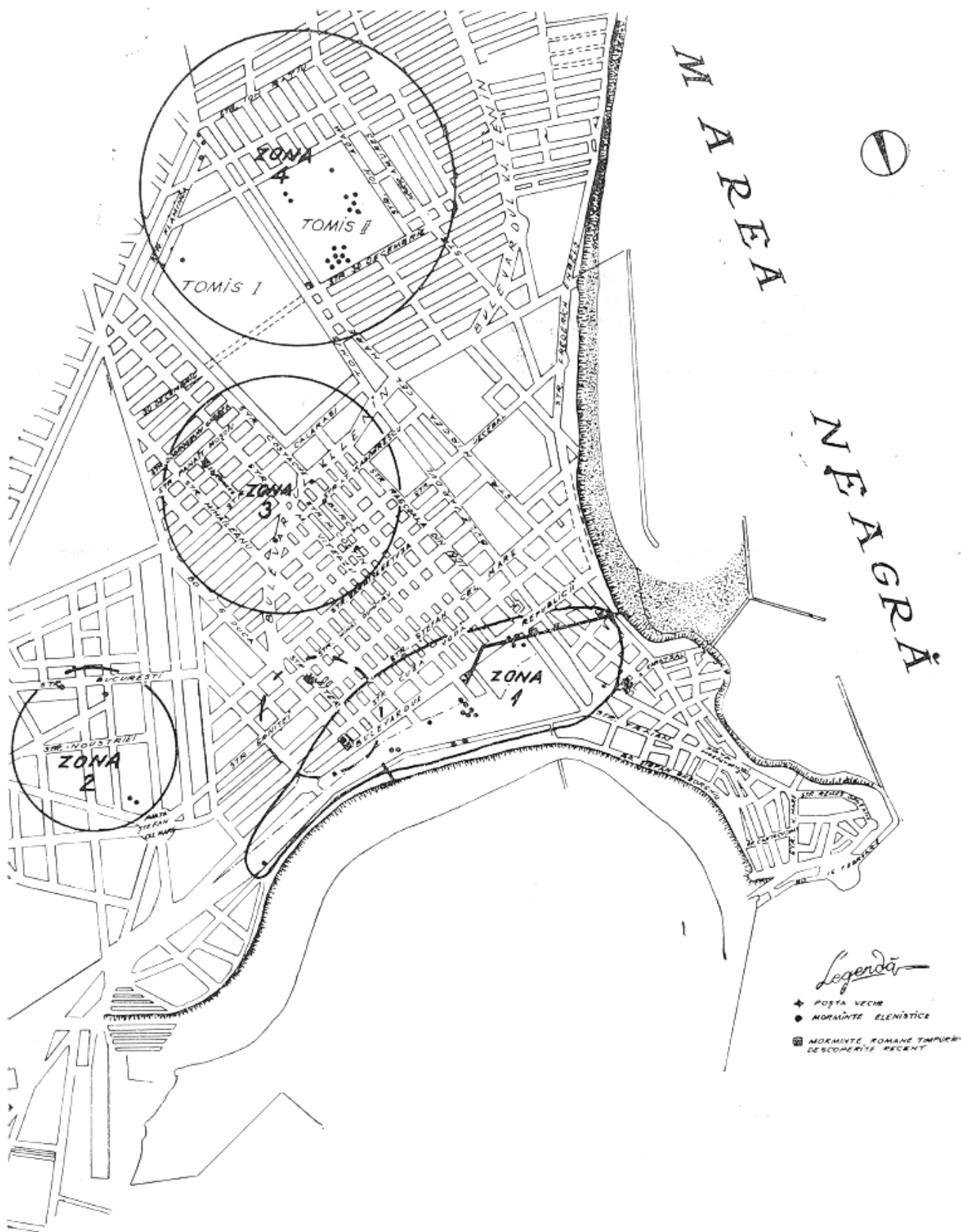
Dat fiind că sondajele de interes edilitar au afectat unele porțiuni din necropolele tomitane, au putut fi săpate, salvate și înregistrate un număr de peste 40 de morminte. Prin varietatea și bogăția materialului, prin frumusețea și ineditul inventarului găsit, câteva dintre aceste morminte se detașează clar, iar problemele deschise astfel, dintre cele mai interesante.

Avînd în vedere acest lucru, am considerat util să prezentăm pentru început, numai acele câteva morminte care, prin natura lor, se circumscriu unei probleme de mare interes la noi și anume, perioada de la sfîrșitul epocii elenistice și începutul epocii romane, perioada timpurie a imperiului în aceste împrejurimi. Numărul mormintelor ținînd de interesul mai sus exprimat este de trei, iar prezentarea lor este făcută începînd de la cel mai vechi la cei mai nou. După prezentarea lor separată și după încercarea de a le data, ne vom opri asupra poziției topografice și a locului ocupat de ele în cadrul mai larg al necropolelor tomitane¹.

a) MORMÎNTUL nr. 466. Este vorba de un mormînt de incinerație cu ardere pe loc (un rug-mormînt) găsit pe str. I. G. Duca, colț cu str. Cuza Vodă², a cărui limită superioară se afla la adîncimea de —0,45 m față de nivelul actual de călcare. El se înfățișa sub forma unei gropi orientate est-vest, cu lungimea de 2,20 m, lățimea 1,40 m și înălțimea de 1,20 m, ceea ce înseamnă că vatra rugului se afla la adîncimea de 1,65 m. Pereții gropii, de culoare brun-roșiatică, prezentau o arsură a cărei grosime varia între 3 și 6,5 cm.

¹ M. Bucovală „Necropole elenistice la Tomis“, Muzeul regional de arheologie Dobrogea, p. 7—8, unde se face delimitarea în timp și spațiu a cimitirelor plane greco-romane de la Tomis.

² Vezi harta.

MORMINTE ELENISTICE ȘI ROMANE TIMPURIU LA TOMIS

Aproximativ la mijlocul rugului, profilul prezenta o concavitate mai pronunțată, adâncă de 20 cm, reprezentînd, fără îndoială, locul rugului propriu-zis, căci aici se mai păstrau, așezate unele lângă altele, numeroase crengi carbonizate (avînd nodurile și urmele fibrelor perfect vizibile), cărbuni și cenușă — într-un strat gros de 10 cm — aparținînd „patului“ pe care se petrecuse arderea cadavrului, lucru dovedit și de oasele calcinate rămase încă pe locul lor, și dintre care s-au putut recupera unele fragmente mai mari, incomplet arse sau calcinate. Înspre capătul de est al rugului a fost găsit, pe stratul de lemne carbonizate, oase calcinate și cenușă, un unguentariu ceramic înalt, fragmentar, spart probabil în timpul incinerării. Alături, se aflau următoarele obiecte de ofrandă, a căror stare de conservare foarte bună dovedește în mod cert că au fost așezate cu grijă, după consumarea arderii : o farfurie cu buza verticală, o cană de sticlă, cilindrică, joasă, cu toarta lată, un pahar de sticlă, cilindric, destul de înalt și o altă cană de sticlă, tronconică, de tip „modiolus“. În aceeași zonă, puțin mai spre centru, în urma demontării atente a resturilor calcinate, au mai fost găsite două inele de aur.

Resturile incinerate, ca și obiectele de ofrandă depuse peste ele, au fost apoi acoperite cu pămînt, cu multă grijă, astfel că s-au păstrat foarte bine.

În continuare vom analiza mobilierul funerar după caracteristicile și destinația practică a obiectelor.

Vase de uz casnic

1. *Farfurie cu marginea verticală și fundul inelar.* Inv. 12437 — In. 0,033 m, dm. 0,14 m. Întreagă. (Fig. 1).

Buza rotunjită, ușor trasă în afară, marcată la marginea de jos printr-o mulură. În interiorul ei, la mijloc, decor imprimat, constituit din două cercuri concentrice care încadrează o talpă de picior în sanda.

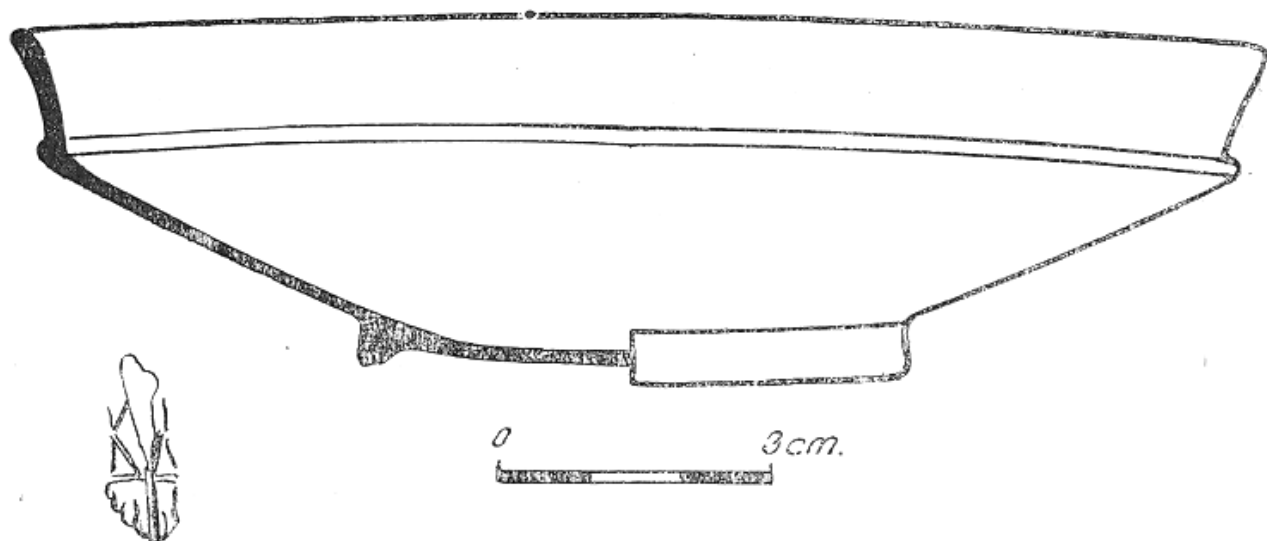

Fig. 1. Farfurie cu buza verticală.

Argila fină și ușoară, de culoare roz-gălbuie, este acoperită în interior, ca și la exterior, pe buză, de firnis roșu-brun, destul de uniform. La partea inferioară a vasului, firnisul, neomogen și neuniform, are parțiale sclipiri metalice.

Forma aceasta de farfurie este cunoscută din numeroase descoperiri efectuate de-a lungul anilor în așezările și necropolele cercetate în sudul Uniunii Sovietice: Olbia, Panticapaeum, Chersonesos, Tanais³, Mirmekion⁴ și Ilurat⁵. Cît despre datarea lor, T. N. Knipovici, care s-a ocupat mai intens de ceramica cu firnis roșu a primelor secole din era noastră, le consideră încă într-o lucrare mai veche, ca fiind un tip caracteristic pentru prima jumătate a secolului I e.n.⁶ Mai recent, cîteva exemplare identice ca farfuria de față sînt reunite în tipul 7 (de la Mirmekion) — dintre care, unul cu același decor — datat în a doua treime a secolului I e.n.⁷

2. *Cană de sticlă*. Inv. 12434 — In. 0,126 m, dm. 0,121 m. Stare perfectă. (Fig. 2).

Corpul cilindric, rotunjit la extremități, cu fund concav și gît cilindric, scurt, destul de gros; la nivelul buzei, lățite mult și dublate la partea inferioară de un inel, se prinde în unghi drept, toarta subțire, dar foarte lată și avînd deasupra, la joncțiunea cu umărul, un număr de cinci „denticuli“ puternici, asemănători unor gheare.

Vasul este ornamentat la partea superioară cum și aproape de fund, prin două grupe de cîte două benzi de dungi orizontale, dese, fin incizate, care încadrează a treia grupă, realizată la mijlocul corpului și compusă din trei asemenea benzi.

Sticla subțire și ușoară, este de calitate bună, lipsită de mici bule de aer sau de striiațiuni. Culoarea verzuie. Prezintă urme de irizație argintiu-violacee pe toartă și pe mijlocul corpului.

Forma aceasta de cană este cunoscută pe tot cuprinsul imperiului și, după opinia cercetătorilor care au aprofundat problema sticlei de epocă romană, caracterizează primele două secole ale erei noastre. Ea poate avea dimensiuni variate. Cele mai înalte dintre ele, care ating 25—30 cm, întîlnite la cercetătoarea poloneză B. Filarska sub denumirea de „stamnion“, sînt datate în principal, în secolele I și II e.n.⁸ Cele mai obișnuite însă, sînt cele de înălțime medie, similare exemplarului nostru, care se datează în Gallia⁹, ca și cele din Cipru, de altfel¹⁰, în sec. I—II e.n.

³ T. N. Knipovici *Краснолаковая керамика первых веков Н. Э. из раскопок Боспорской экспедиции 1935—1940*, 22, p. 314.

⁴ V. F. Gaidukevici *Раскопки Мирмекия в 1925—1928 г.г.*, p. 156, fig. 36.

⁵ L. F. Silanteva *Краснолаковая керамика из раскопок Илурата* p. 284—285.

⁶ T. N. Knipovici „*Untersuchungen zur Keramik römischen Zeit aus den Griechenstädten an der Nordküste des Schwarzen Meeres, I. Die Keramik römischer Zeit aus Olbia in der Sammlung der Ermitage*“, pl. II, 19 a și 21.

⁷ Idem, „*Краснолаковая керамика*“ p. 298, fig. 2, 4 și 4 a.

⁸ B. Filarska. „*Szkla starozytne*“, p. 146.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ O. Vessberg, *Glass-Chronology*, p. 150, fig. 44/22, tip A III d, în S.C.E., IV, 3.

Precizuni mai ferme face însă, din punct de vedere cronologic C. Isings, care stabilește că această formă are majoritatea exemplarelor databile în secolul I e.n. și numai câteva în secolul II e.n.¹¹. (La Constanța mai există patru exemplare identice cu această cană — dintre care două întregi și două fragmentare — dar numai unul a fost găsit într-un context mai clar, databil în sec. I—II e.n.).

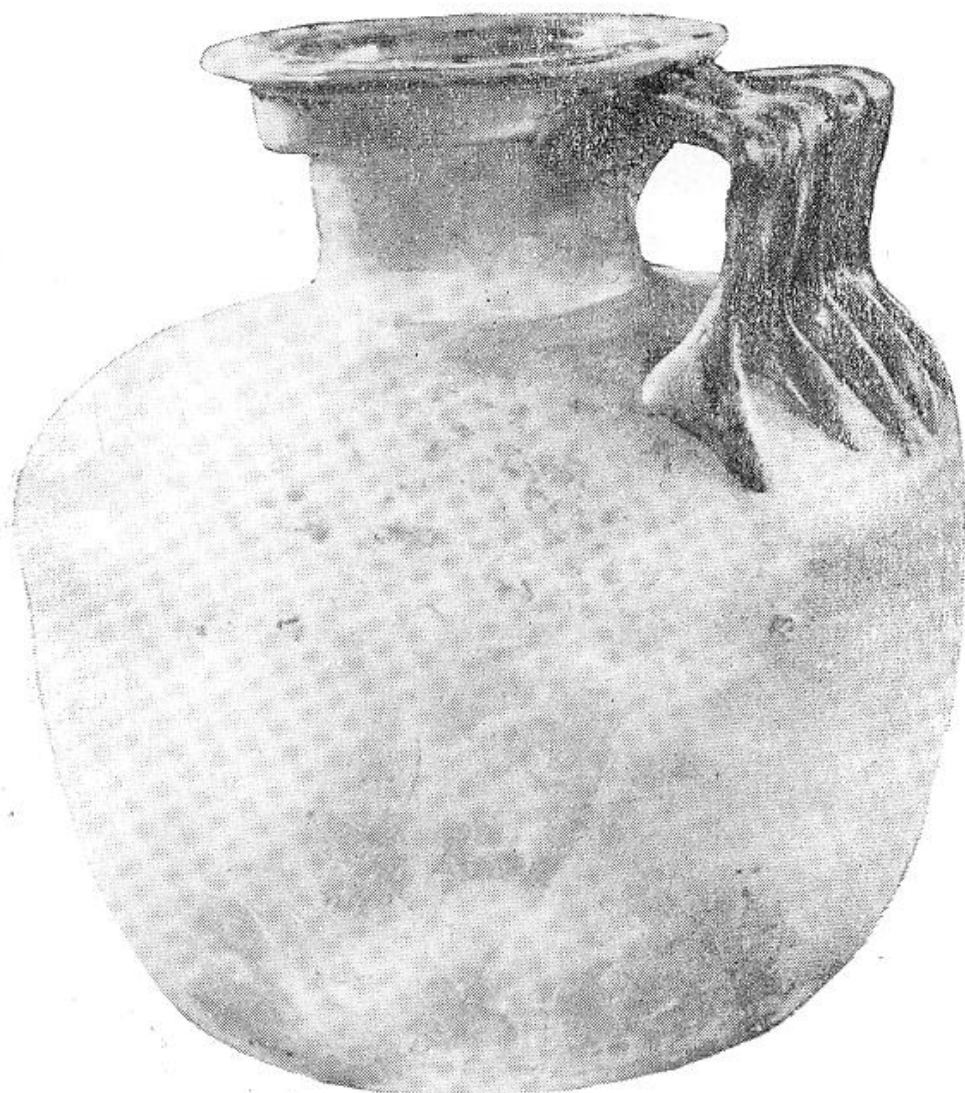

Fig. 2. Cană de sticlă.

3. *Cană de sticlă (modiolus)*. Inv. 12435 — In. 0,116 m, dm. 0,116 m. Stare de conservare perfectă. (Fig. 3).

Corpul este tronconic, puțin strîmb, cu fundul inelar, ușor adîncit la mijloc. Buza înaltă, frumos arcuită în afară, cu marginea rotunjită, este marcată în interior, la punctul de plecare, printr-un inel; sub buză se prinde toarta mică și lățită, asemănătoare unui inel, avînd deasupra, drept ornament, un fir triunghiular de sticlă, lățit și lipit asimetric.

¹¹ C. Isings, „*Roman Glass from Dated Finds*“, forma 51 a, p. 68.

Sticlă de bună calitate, ușoară, cu mici striiațiuni. Culoare albăstruie, irizații slabe, violacee.

Deși puțin numeroase, formele de căni-modioli constituie o apariție cunoscută în diverse părți ale imperiului, în perioada lui timpurie. Se consideră că ele sînt, conform unei practici frecvent uzitate de către meșterii antichității, transpunerea în sticlă — material cu calități practice deosebite — a formelor de „modioli“ ceramice sau de metal (argint)¹².

Fig. 3. Cană de sticlă (modiolus).

Exemplare de sticlă — cu diferențe nesemnificative între ele — provin în cea mai mare parte din Italia, câteva din Belgia, Franța, Olanda (pentru care C. Isings dă o tipologie clară¹³) și — mai ales fragmentare — din nordul Mării Negre (Olbia și Panticapaeum¹⁴).

Cît despre originea lor, unii cercetători consideră că împreună cu alte forme, aceste vase au fost lucrate în Italia, alții că au fost produse

¹² J. H. C. Kern, *Römische Modioli des I Jahrhunderts N. Chr.* p. 402.

¹³ C. Isings, *op. cit.*, p. 52—53.

¹⁴ N. P. Sorokina „*Стекло из раскопок Пантикапея*“ p. 218.

și în atelierile siriene¹⁵, pe cînd J. H. C. Kern admite, măcar pentru exemplarele găsite în sudul Uniunii Sovietice, o origine locală — sau, eventual, microasiatică — în orice caz, din bazinul răsăritean al Mării Mediterane¹⁶.

În ce privește datarea, circulația lor în secolul I e.n. este în mod unanim acceptată de cercetători. Pentru secolul următor, această dăinuire se pune însă doar cu titlu de probabilitate. Astfel, C. Isings înserează cele mai multe exemplare în al doilea sfert al secolului I e.n. și doar un fragment — nesigur și el — din secolul II e.n.¹⁷; J. H. C. Kern le datează în secolul I e.n.¹⁸ — după opinia sa, cele ceramice au circulat la sfîrșitul secolului I î.e.n. chiar, mai precis în ultimul sfert al acestuia; N. P. Sorokina consideră că această formă își are începuturile încă de la sfîrșitul secolului I î.e.n., dar este tipică mai ales pentru secolul I e.n.¹⁹.

În colecția Muzeului de arheologie din Constanța există un număr destul de important de astfel de căni; șapte exemplare, dintre care două cu stare de conservare foarte bună. Cinci dintre ele provin din Tomis, iar două de la Mangalia Nord, unde au fost găsite tot cu ocazia unor săpături de interes edilitar. Avem de asemenea cunoștință de încă un exemplar, aflat acum în colecția Dr. Severeanu și provenit foarte probabil tot din Tomis²⁰, ceea ce ar ridica la șase numărul pieselor din acest oraș. La Mangalia, printre alte vase de sticlă găsite într-un mormînt publicat cu ani în urmă, figurează și o cană de formă foarte asemănătoare cu ceea ce ne interesează și care este datată, cu întreg ansamblul funerar, în secolul I—II e.n.²¹.

4. *Pahar de sticlă*. Inv. 12436 — În. 0,105 m, dm. 0,08 m. Lipsește un mic fragment de la partea inferioară, profilul este însă complet. (Fig. 4).

Corp cilindric, lărgit sus; talpă circulară, plată, cu centrul marcat de o mică adîncitură. Buza înaltă este frumos arcuită. Ornamentația constă din cordoane (nervuri) destul de subțiri, dispuse vertical, de la limita inferioară a buzei pînă la talpă și aflate la distanțe egale unele de altele.

Sticla, subțire și ușoară, cu multe bule mici de aer în compoziție, are culoarea verzuie. De sus pînă jos, iridiscență argintiu-violacee.

Colecția de pahare de sticlă de epocă romană a muzeului din Constanța numără pînă la această dată 19 exemplare, încadrate în nu mai puțin de 8 tipuri²². Cîteva sînt asemănătoare cu exemplarul de față, dar numai ca formă. Nici un exemplar nu se identifică însă cu prezentul prin această ornamentație, care se prezintă astfel ca o noutate pentru noi.

¹⁵ *Ibidem*, p. 221—222.

¹⁶ J. H. C. Kern, *op. cit.*, p. 405.

¹⁷ C. Isings, *op. cit.*, p. 52—53.

¹⁸ J. H. C. Kern, *op. cit.*, p. 403.

¹⁹ N. P. Sorokina, *op. cit.*, p. 218.

²⁰ Informații primite de la conservatorul acestei colecții, d-na Crăciunescu.

²¹ S.C.I.V., I, 1, 1950, p. 90, sec. I—II e.n.; *Istoria României*, I, p. 500, fig. 109, 1, „Vase de sticlă datînd din sec. II e.n.”.

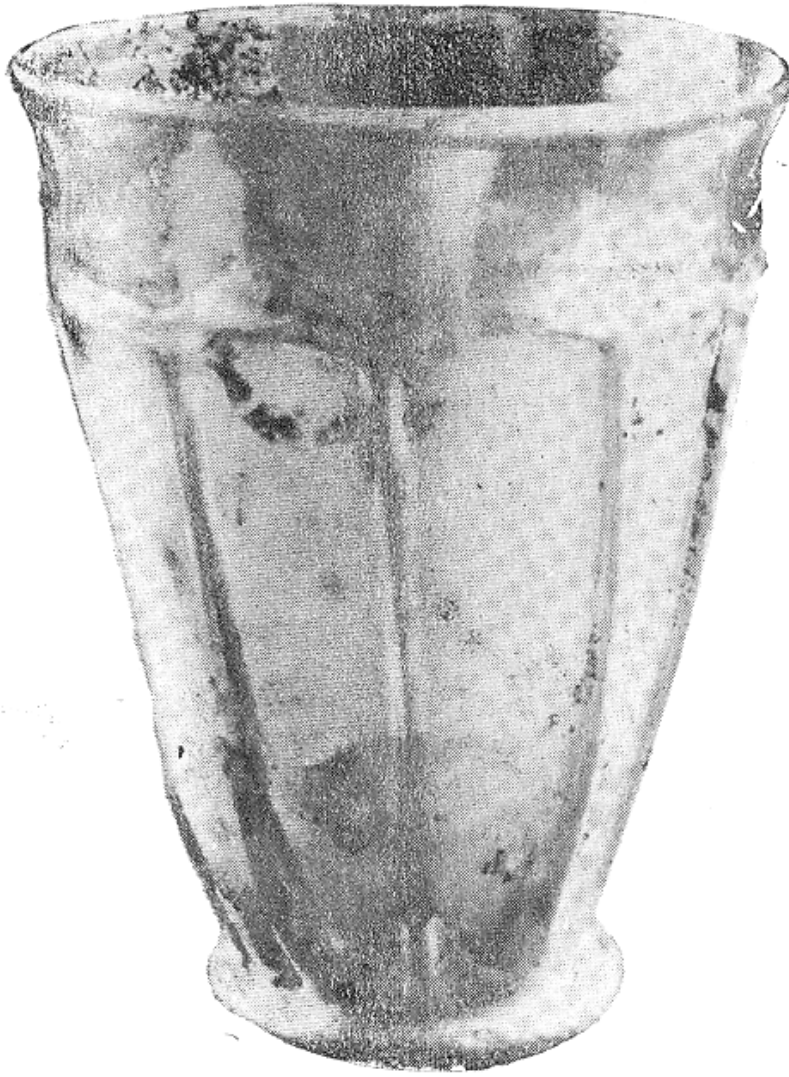

Fig. 4. Pahar de sticlă.

Vase de toaletă.

5. *Unguentariu*. Inv. 12438 — In. 0,22 m, dm. 0,079 m. Intregit. (Fig. 5).

Corpul ovoidal, înalt, cu picior puternic, oblic, concav în interior; gît cilindric, destul de gros și înalt. Buza, tăiată ușor oblic, lățită deasupra.

Argila roșie-cărămizie, cu nisip fin în compoziție, prezintă numeroase porozități și particule tari, calcaroase. Angobă maronie, destul de uniformă, mai densă pe gît, unde prezintă culoarea brun-cafeniu.

Este singurul obiect care a fost, se pare, spart în mod ritual și depus în mormînt alături de celelalte ofrande, căci fragmentele sale, cu evidente urme de spargere din antichitate nu au putut fi recuperate în totalitate. Totuși, profilul este complet și pe baza formei sale, putem face cîteva considerații.

²² M. Bucovală, *Vase antice de sticlă la Tomis din Muzeul de arheologie Constanța*, 1968, p. 45—53.

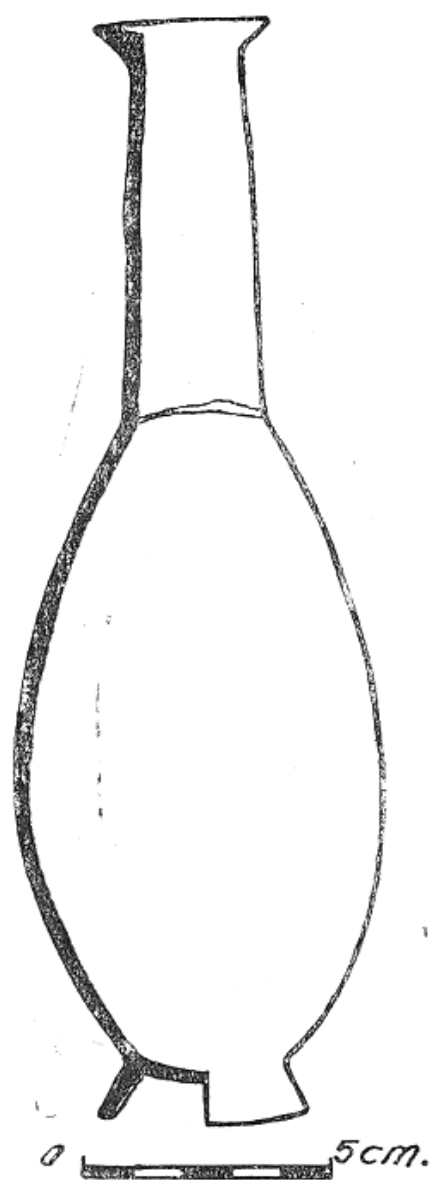

Fig. 5. Unguentariu ceramic.

La Constanța s-au mai găsit exemplare identice, în morminte databile în secolul I e.n.²³. Din alte părți, nu cunoaștem însă. Forma pare să constituie o evoluție a unguentariilor, care în epoca elenistică au corpul fusiform și talpa circulară, apoi — către sfârșitul acestei epoci — tind la micșorarea gâtului și la bombarea din ce în ce mai evidentă a corpului. Cele mai apropiate analogii cu exemplarul nostru le găsim la H. S. Robinson, care prezintă ceramica de epocă romană găsită în Agora ateniană, unde apare și un unguentariu (notat cu nr. inv. P. 22096 — G. 96) datat în prima jumătate a secolului I e.n.²⁴. Un alt exemplar apropiat, este acela, fragmentar din nefericire, datat de G. R. Edwards în prima parte a secolului I e.n.²⁵.

²³ Material încă nepublicat, dar care va vedea în curînd lumina tiparului.

²⁴ H. S. Robinson, *Pottery of the Roman Period*.

²⁵ G. R. Edwards „*The Hellenistic Pottery from the Shipwreck of Antikythera*“, p. 22, fig. 12.

Obiecte de podoabă

Singurele elemente de podoabă găsite, sînt două inele de aur, recuperate dintre oasele calcinate și cenușa rezultată din ardere.

Despre poziția lor e greu să facem aprecieri, deși au fost găsite în imediată apropiere unul de altul.

Primul dintre ele, mai mare, are dm. 0,023 m și o greutate de 2,69 gr. Ușor turtit și strîmbat la partea superioară (fig. 6). Este lucrat dintr-o foaie de aur, foarte subțire și ușoară, îndoită și lipită în interior de altă foiță într-o manieră ce dă inelului un aspect de masivitate, deși

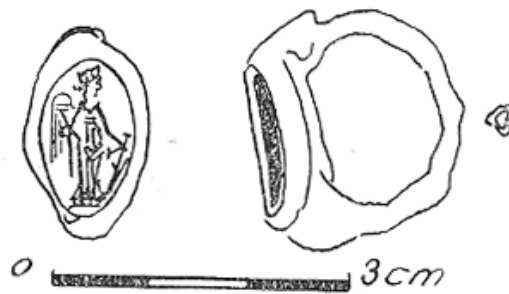

Fig. 6. Inel de aur cu gemă.

interiorul acestuia este gol. Probabil că, după un procedeu frecvent utilizat în antichitate, care urmărea să dea inelelor o greutate corespunzătoare cu dimensiunile lor prin umplerea cu plumb, și acest inel era plin în interior cu un astfel de metal greu, astăzi dispărut. Deasupra, există încă montura pentru piatră (prin care mai întîi se turna desigur plumbul) și se păstrează gema de formă ovală avînd culoarea maron. Artistul antic a gravat pe piatră în linii simple dar viguroase și precise, imaginea Fortunei, în picioare, cu detaliile chitonului său bogat, specific, bine redată. Zeița ține mîna stîngă pe cîrmă, iar în dreapta, cornul abundenței (reprezentare care, se știe, va constitui un subiect des întîlnit pe reversul monedelor, pe discul opaițelor etc.). Gema, bine fixată de marginea superioară a lăcașului ei, stătea, probabil, pe un „pat” subțire de gips, care făcea o bună adeziune și o fixa mai bine.

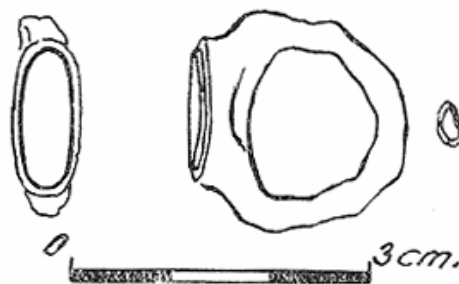

Fig. 7. Inel de aur cu montură, fără gemă.

Al doilea inel, avînd dm. 0,021 m și greutatea 0,67 gr, este aproape identic cu primul, cu deosebirea că este mai mic. (Fig. 7). Nu se păstrează însă gema, care a dispărut, probabil, în timpul incinerării.

Ca și celălalt, este lucrat din două foițe subțiri și ușoare : prima, care constituie partea exterioară, are deasupra montura pentru intaglie ; a doua, mai mică și mai îngustă, constituie „cercul“ interior, care se lipea pe deget, îmbinat foarte fin cu marginea „cercului“ exterior.

Datorită calității aurului (20—22 carate) și a subțiririi foiței din care sînt lucrate, ambele inele sînt maleabile, ușor de turtit.

Astfel de bijuterii, care constituiau, de bună seamă, apanajul celor bogați, au apărut la Constanța într-un număr destul de mare pînă în prezent. Ele sînt prevăzute adesea cu geme care serveau, ca pretutindeni în lumea romană, drept amulete sau sigilii.

În orice caz, lucrul fin și plin de migală al multora dintre aceste inele dovedește un înalt grad de pricepere și de rafinament artistic din partea bijutierilor și a gravurilor antichității, care au trasat cu mai multă sau mai puțină iscusință, pe diverse specii de pietre — prețioase sau semiprețioase — scene mitologice, figuri de divinități, semne de zodiac, animale, păsări, vase etc.²⁶.

În ceea ce privește datarea mormîntului, elementele necesare de cronologie ne sînt oferite de majoritatea formelor ceramice, ca și a celor de sticlă. Mărturiile cele mai circumstanțiate sînt oferite însă de cele două căni de sticlă și, mai ales, de farfuria cu marginea verticală. Potrivit acestora, credem că putem data mormîntul în cea de a doua jumătate a secolului I e.n.

b) **MORMÎNTUL nr. 459.** Loc de găsimire : str. Jupiter, aproape de intersecția cu str. Mihai Dumitru. Și în acest caz este vorba de un mormînt cu ardere pe loc, de un rug-mormînt.

Situat la numai un metru adîncime, el se prezenta sub forma unei gropi cu lungimea de 1,20 m, lățimea de 0,60 m și adîncimea de 0,35 m. Orientarea : nord-sud.

Rugul era acoperit cu o țiglă dreptunghiulară, avînd marginile lungi, puternic profilate (0,04 m înălțime). Dimensiunile țiglei : 0,585 m × × 0,455 m × 0,058 m. Sub această țiglă, în groapa adîncită pe care o acoperea, s-a găsit un bogat mobilier funerar, format atît din vase sparte ritual în timpul cremațiunii, care prezintă puternice urme de ardere secundară, cît și din vase întregi, depuse desigur după ce rugul s-a stins și oasele calcinate, cenușa și resturile de cărbuni au fost strînse într-un singur loc.

Vom prezenta acest inventar pe grupe mari de obiecte, nu în ordinea găsimirii, ci potrivit caracteristicilor lor de bază. (Fig. 8 — 9).

1. *Cană.* Inv. 12388 — In. 0,141 m, dm. 0,14 m. Starea de conservare foarte bună. (Fig. 8 a și 10 a—b).

Corp sferic, mult turtit, fundul circular, plat, gîtul cilindric, scurt și gros, ușor turtit lateral. La nivelul buzei lobate, se prinde de umăr toarta semicirculară în secțiune, șanțuită pe mijloc și într-o parte. La baza gîtului, un cerc în relief, iar la partea inferioară a buzei, două cercuri similare. Incizie orizontală pe mijlocul gîtului.

²⁶ L. Țeposu-David, *Gemele și cameele din Muzeul arheologic din Cluj*, în „Omagiu lui C. Daicoviciu“, 1960, p. 528—529.

Fig. 8. Ansamblul obiectelor din mormînt.

Argilă cărămizie, ușor poroasă, cu nisip fin. Pe gît urme ușoare de ardere secundară.

Forma aceasta de cană este cunoscută la noi. (Muzeul nostru se află în posesia a încă câteva exemplare similare cu acesta). Ea prezintă puncte comune cu exemplarul G. 120 (nr. inv. P. 11514) din ceramica ateniană, datat în prima jumătate a secolului I e.n.²⁷. (Deosebirile mai evidente sînt la gît).

2. „Lagynos“. Inv. 12389 — In. 0,19 m, dm. 0,14 m. Stare de conservare perfectă. (Fig. 8 b și 11 a).

Corp globular, cu umărul ușor teșit și fund inelar, cu partea inferioară adusă puțin oblic. Gîtul cilindric, destul de înalt, se subțiază la partea superioară, unde se termină cu o buză înaltă, bine profilată, trasă ușor în afară și rotunjită sus. Ceva mai sus de mijlocul gîtului se lipește toarta, neuniform rotunjită, care are deasupra, pe mijloc o proeminență neregulată, mai bine reliefată la punctui de joncțiune cu umărul.

²⁷ H. S. Robinson, *op. cit.*, pl. 7.

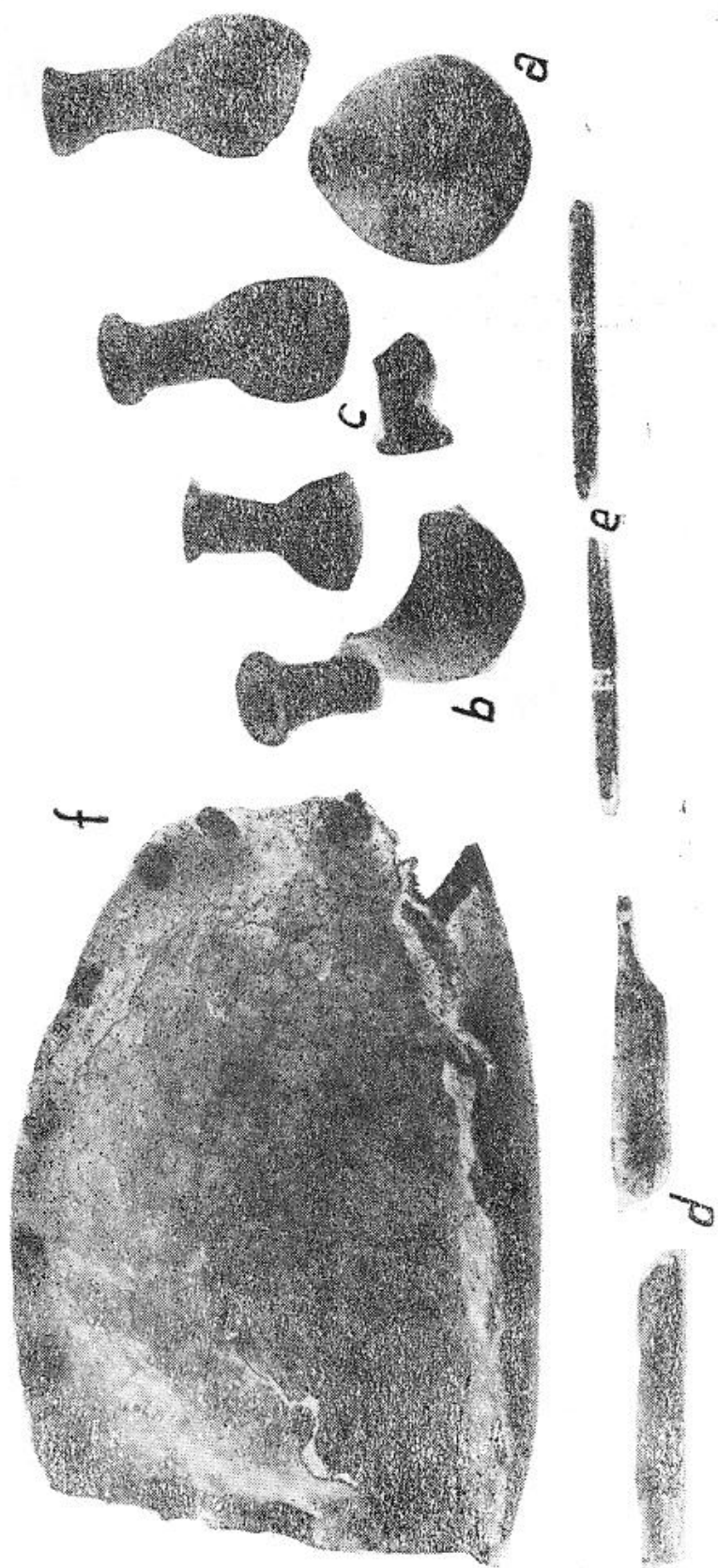
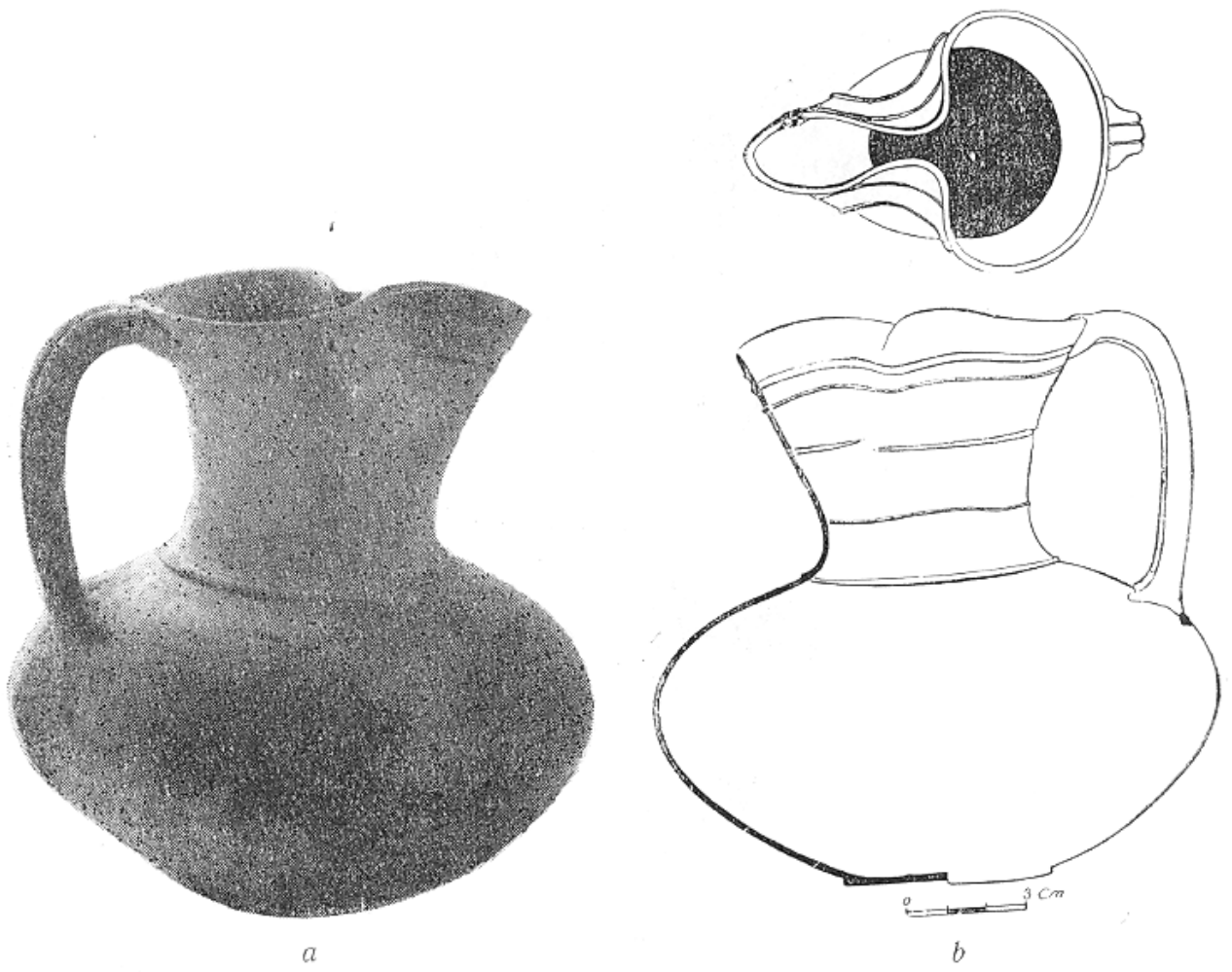

Fig. 9. Ansamblul obiectelor din mormint.

Argila cărămizie, cu pori mici și cu unele particule tari, silicioase, este acoperită pînă aproape de fund cu o angobă albă de caolin, mai uniformă doar pe o jumătate a vasului.

3. Al treilea vas este tot un „lagynos“, aproape identic cu precedentul.

Inv. 12390 — In. 0,18 m, dm. 0,136 m. Este lovit la toartă și la buză. (Fig. 8 c și 11 b).

Vasul reprezintă o variantă puțin diferențiată a tipului precedent, căci se caracterizează tot prin corp globular, fund inelar și gît cilindric. Deosebiri constau în faptul că gîtul, cilindric, este mai scurt și mai gros, cu tendință de îngustare la bază — invers decît precedentul — iar buza este inelară. Toarta, lățită, este ușor albiată pe mijloc.

Argila, ca și angoba, sînt identice cu ale primului exemplar, ceea ce dovedește în mod neîndoielnic că ambele vase sînt produse ale aceluiași atelier.

Cît despre datarea lor, analogiile cele mai apropiate le găsim la un număr de trei vase aflate la muzeul din Leida și provenite toate de la Pompei. Autorul le încadrează într-un tip de urcior socotit provincial și datat la mijlocul secolului I e.n.²⁸.

4. Cupă hemisferică de mici dimensiuni. Inv. 12396 — In. 0,037 m, dm. 0,062 m. Lovitură la buză. (Fig. 8 d și 12).

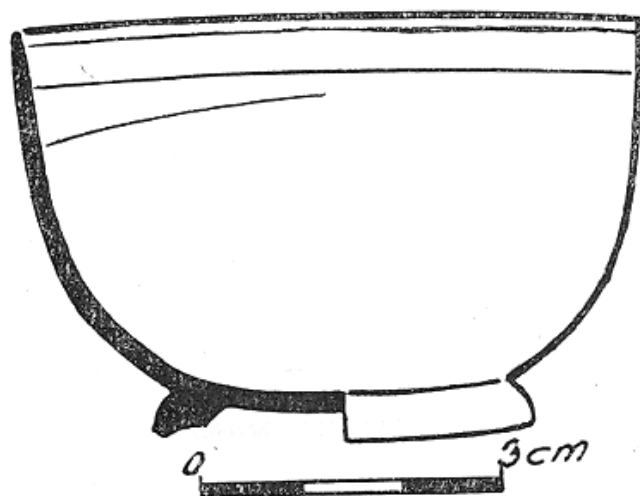

Fig. 12. Cupă hemisferică

Picior tronconic, concav în interior, cu talpa plată; buza subțire, rotunjită, marcată la exterior prin trei dungi orizontale ușor incizate, dintre care ultima incompletă. La punctul de plecare al piciorului, incizie circulară ceva mai profundă. În interior, la centru, delimitată de un cerc incizat, ștampilă în relief „EPMA“.

²⁸ J. H. Holwerda, *Het Laat-Grieksche en Romeinsche Gebruiks aardewerk*, p. 59—60, fig. 21.

Argila cărămizie, cu nisip fin, de calitate bună, ușoară, bine arsă. Firnis roșu, lucios, mai omogen și mai compact la interior. Este un produs superior, terra sigillata.

Forma de cupă hemisferică de mici dimensiuni este destul de des întâlnită încă din epocă târzie elenistică. H. S. Robinson prezintă în lucrarea sa numeroase exemplare de acest tip, socotite marfă din Pergamene și datată în ultimele trei sferturi ale secolului I î.e.n.²⁹. Un exemplar asemănător — dar fără ștampilă — figurează în catalogul muzeului din Leiden; e socotit de asemeni din Pergamene, pe baza precizărilor lui T. N. Knipovici³⁰ (Gatung C, 12 a) dar J. H. Holwerda consideră marfă samiană produsele de terra sigillata avînd ștampila „EPMA”³¹. Astfel de cupe sînt întîlnite destul de des și în descoperirile din Ilurat³². Ele sînt similare, de altfel, cu numeroase piese provenind de la Ceandarli (lîngă Pergam), din Samos precum și cu un exemplar găsit în necropola de la Panticapaeum, care, după toate probabilitățile, provine, ca și cele de la Ilurat, din Pergam.

După opinia cercetătoarei sovietice L. F. Silanțeva, această formă nu poate fi mai târzie de sfîrșitul secolului I e.n.³³.

5. *Bol cu marginea verticală, de mici dimensiuni.* Inv. 12397 — In. 0,034 m, dm. 0.082 m. Buza ușor ciuntită, profil complet. (Fig. 8 e și 13).

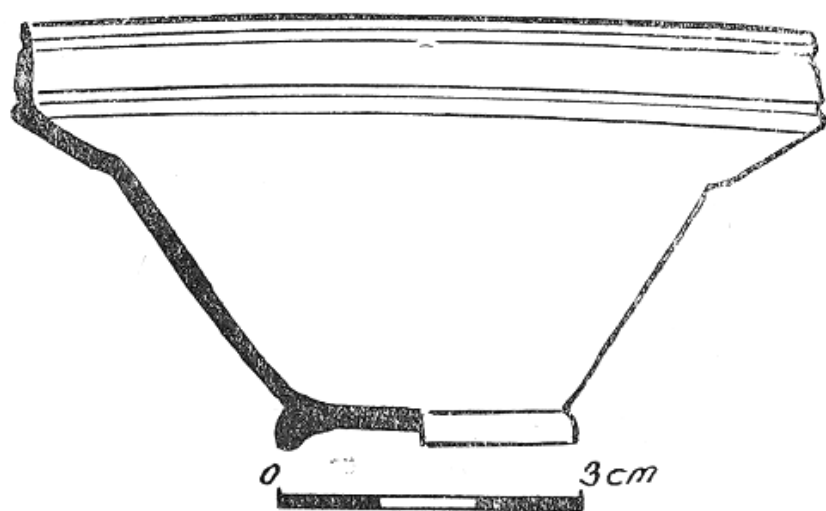

Fig. 13. Bol cu marginea verticală.

Corp tronconic, picior inelar, marcat printr-o incizie circulară la punctul de legătură cu corpul. Buză înaltă, ușor adusă înspre interior, subțiată și rotunjită sus. La extremități, este decorată prin două cercuri orizontale, diferit incizate.

²⁹ H. S. Robinson, *op. cit.*, pl. 1, 8, 9, 10, p. 11 și pl. 4, G. 1, p. 23.

³⁰ J. H. Holwerda, *op. cit.*, pl. 9 (nr. 376), p. 39

³¹ *Ibidem*, pl. 9 (nr. 406), p. 35.

³² L. F. Silanțeva, *op. cit.*, p. 285, fig. 2,2 și p. 287, fig. 4,2

³³ *Ibidem*, p. 288.

Argilă roșie-cărămizie, densă și ușoară, cu nisip fin în compoziție. Firnis roșu uniform, mai omogen la interior, ars pe alocuri, la exterior, pînă la brun. Luciu metalic în interiorul piciorului.

Și această formă are o tradiție îndelungată, o circulație întinsă de-a lungul mai multor secole, caracteristică pentru spații considerabile din imperiu. H. S. Robinson datează un bol foarte apropiat de exemplarul nostru — doar cu buza mai înaltă — în prima jumătate a secolului I e.n.³⁴, iar L. F. Silanțeva datează exemplarele similare din Ilurat, pe baza analogiei cu cele din Tiritaki, în a doua treime a secolului I e.n.³⁵. Foarte asemănător cu exemplarul nostru este de asemeni tipul 4 de bol de la Mirmekion, pe care T. N. Knipovici îl consideră ca fiind foarte răspîndit atît în Italia, cît și în centrele grecești din răsărit — mai cu seamă în Samos. Pe acest tip de bol se întîlnesc în mod obișnuit nu ștampile figurate, ci doar numele producătorului. Ele sînt date la începutul secolului I e.n., în timpul lui Tiberius³⁶.

Argila și firnisul, identice cu ale vasului precedent, ne fac să credem că și acesta este un produs samian.

6. *Cel mai interesant vas este însă un bol masiv*, cu pereții verticali și cu picior, ajuns pînă la noi, din fericire, într-o stare de conservare bună. (Numai buza este foarte ușor ciuntită și piciorul lovit). Inv. 12391 — In. 0,135 m, dm. 0,154 m. (Fig. 8 f, 14, și 15).

Picior masiv, cu inel și talpă mult lărgită, concavă în interior, avînd marginea tăiată oblic. Partea superioară, mai strîmtă decît cea de jos, frumos arcuită, se termină cu o buză imperceptibil trasă în interior, subțiată și rotunjită, marcată la punctul de plecare, atît în interior cît și la exterior, printr-o incizie circulară.

La nivelul umărului vasului, pe linia de maximă bombare, se află, simetric dispuse, două apucători mici, cilindrice asemeni unor cordoane nu prea groase, lipite de suprafața vasului într-o manieră ce face imposibilă utilizarea lor și care denotă o evoluție de la un rol practic la o fază pur decorativă.

Ornamentația vasului, elegantă, bogată, include atît motive vegetale cît și antropomorfe. Partea inferioară — caliciul — este decorată cu frunze de acant și de lotus, dispuse radial (la trei frunze lanceolate, una de acant. Sub diametrul maxim al vasului, sînt reprezentate în relief, pe fiecare jumătate cîte două figuri și măști într-o simetrie perfectă, ce dau vasului armonie și echilibru.

Toartele mici, amintite mai sus, sînt încadrate fiecare, de cîte un *thyrs*, frumos reliefat cu motivele sale caracteristice (panglica și, în vîrf, conul de pin). Cele două jumătăți ale vasului sînt despărțite, la rîndul lor, în două părți egale prin imaginea unui crater înalt, al cărui picior este încadrat de doi clopștei. La nivelul părții superioare, craterul este încadrat de figurile a doi satiri, mustăcioși și cu barbă de țap, ascu-

³⁴ H. S. Robinson, *op. cit.*, pl. 5, G. 71.

³⁵ L. F. Silanțeva, *op. cit.*, p. 286—287, tip 5, fig. 3.3

³⁶ T. N. Knipovici, *красноаковар керацска*, n. 295, fig. 1,4 și p. 297.

țită, care poartă deasupra cîte o cunună de fructe de iederă. De o parte și de alta a lor, sînt reprezentate două măști, prima comică, a doua tragică.

În primul registru, este figurat capul unei Menade, cu orbite adînci și ochiul bine redat, cu gura deschisă într-o expresie de tragism deznădăjduit, purtînd lateral, pe tîmplă și în creștet, frunze de viță. Pe aceeași jumătate de vas, corespondentul său este un cap (mască), cu păr abundent lăsat pe spate, cu gura larg deschisă, cu sprîncenele ridicate și cu fruntea strînsă de o expresie de veselie.

Pe cealaltă jumătate a vasului, este figurat alt cap de Menadă, cu nasul drept, subțire și gura deschisă în aceeași expresie tragică. Se deosebește de prima prin detaliile coafurii mai ordonate și aranjate pe frunte, cu ajutorul unui rulou. Îi corespunde, în același registru, masca de teatru a unui personaj ilar, grotesc, cu ochii înfundați în orbite și cu vîrfurile nasului bine profilat, expresia de veselie fiind redată prin gura larg deschisă, a cărei margine masivă este arcuită sus, la nivelul pomelților. Sub fiecare din cele patru capete (măști), sînt figurate grupe de cîte trei clopotei.

Fig. 14. Bol mare cu pereții verticali, cu picior.

Fig 15. Bol mare cu pereții verticali, cu picior

Cîmpul astfel decorat este închis sus, la nivelul umărului, de o linie formată din motive stilizate închipuind frunze de viță, care apar — mai puțin clar însă — și pe jumătatea inferioară a buzei vasului.

Argila, densă și ușoară în raport cu masivitatea vasului, este roșie-cărămizie în interior. La exterior, această argilă are culoarea cenușie. Urmează apoi, în interior, o glazură ușor gălbuie, căzută acum în mare parte, dar compactă și mult mai bine păstrată la exterior, unde a căpătat, datorită arderii, o plăcută nuanță verde-oliv.

Elementul cel mai neobișnuit este dat însă de faptul că suprafața vasului — cu excepția interiorului, iar la exterior, a părții superioare a buzei și a piciorului — prezintă o glazură verzuie-argintie, cu iridiscență și luciu metalic, datorate fie silicaților din compoziția sa, fie unei suflări cu praf vitric, frumos irizat acum.

Din punct de vedere meșteșugăresc, tehnic și artistic, din câte cunoaștem pînă acum, vasul este unic în aceste părți. Forma lui este cunoscută. Bolul larg, cu pereți verticali și cu picior, este documentat prin numeroase descoperiri datînd din epoca timpurie a imperiului. Exemple ornamentate, mai ales cu decor floral, aplicat în tehnica barbotinei, au ieșit la iveală atît la Histria³⁷, cît și la Callatis³⁸. (În muzeul din Constanța chiar există un exemplar masiv, asemănător, care se poate încadra în același tip larg). J. H. Holwerda prezintă un exemplar similar, decorat în același mod — floral — găsit la Olbia și socotit produs microasiatic care face, măcar în ce privește ornamentația, dovada unei legături sau chiar a unei evoluții cu bolurile megariene³⁹.

Un exemplu asemănător ca formă și ornamentație, dar din argint, se cunoaște în Cehoslovacia⁴⁰, iar variante de boluri adînci, cu picior, un gen de cupe înalte și zvelte, au fost realizate nu numai în ceramică, ci și în sticlă de către meșterii antichității⁴¹. Fie că au fost sau nu ornamentate, prezența lor, alături de unele produse de orfevrărie, dovedesc odată mai mult că în vechime, și cu osebire în perioada care ne interesează, produsele ceramice, formele de vase care se detașau de masa celorlalte prin eleganța siluetei și rafinamentul decorației, au constituit în mod statornic modele transpuse cu iscusință de către adevărați artiști în meserie și în alte materiale, mai mult sau mai puțin casabile.

La vasul nostru, ornamentația bogată și ingenioasă este aceea care atrage în mod deosebit atenția, care formează elementul distinctiv ce se impune atenției și — implicit — admirației noastre. Ea reprezintă clar simboluri legate de cultul dionysiac (viță de vie, thyrs, clopoței, satiri, măști de teatru etc.) ce amintesc de caracterul agrest, vioi, lipsit de griji, al sărbătorilor inspirate de venerarea zeului vinului și al vegetației și sintetizează unul din aspectele esențiale ale acestor manifestări: personajele de teatru, figurile tragediei sau comediei menite a reține atenția publicului, a impresiona și delecta, în orice caz, mulțimea puternic antrenată în atmosfera de veselie și exuberanță dusă pînă la uitare de sine, care însoțește de la un capăt la altul, aceste sărbători.

Într-un fel, acest vas documentează, prin ornamentația pereților săi, prezența elementului de teatru între celelalte manifestări de adorație și cinstire a celui mai vesel și mai plăcut dintre zei.

Din punct de vedere al tehnicii, vasul nostru este lucrat, fără îndoială, prin procedeul tiparului.

³⁷ P. Alexandrescu, *Necropola tumulară*, p. 511, pl. 79, fig. XXX, 10.

³⁸ *Istoria României*, I, p. 549, fig. 130.

³⁹ J. H. Holwerda, *op. cit.*, pp. 31—32, pl. 9 (nr. 357).

⁴⁰ Informație primită de la prof. A. Svoboda, căruia îi sintem profund recunoscători.

⁴¹ C. Isings, *op. cit.*, p. 56, forma 40, datată în sec. I e.n.

Atît tehnic cît și ornamental, el se leagă în mod vizibil de bolurile „megariene“, a căror tradiție, ca formă și fond, o continuă.

Ca formă, el constituie o evoluție a bolului „megarian“, care, dobîndind dimensiuni mai mari — înălțime și diametru sporite — va fi prevăzut, din motive practice, vizînd echilibrarea și stabilitatea, cu picior inelar și talpă circulară, largă.

Ca ornamentare, el are la partea inferioară, motivele vegetale (îndeosebi frunze) obligatorii și definatorii pentru bolul „megarian“. În cazul nostru, ornamentarea registrului superior vine și din punct de vedere al fondului, în sprijinul opiniei exprimate mai sus. Simbolic, ornamentarea se referă la cultul dionysiac, înfățișînd, de astădată, o tematică mai rară în părțile noastre, și anume personajele legate de latura spectaculară a acestor sărbători, de reprezentațiile de teatru ce împlineau organic, manifestările legate de cultul tradițional al lui Dionysos, care de-a lungul întregii epoci elenistice s-a bucurat în orașele grecești de pe coasta Pontului Stîng de o atenție și cinstire pe cît de generale, pe atît de statornice. Vasul este, fără îndoială, de import. Calitățile sale neobișnuite sînt dovada certă că el este produsul unui atelier matur, obișnuit să pună la îndemîna clienților cu resurse financiare serioase și stabile, produse în măsură să satisfacă cerințele, fără îndoială, ridicate, ale acestora.

Avînd în vedere și ornamentația, de inspirație vădit elenistică, putem considera ca loc de origine al vasului — cu titlu de probabilitate, evident — un atelier oriental (Alexandria), de unde se știe că au provenit numeroase vase ceramice sau de metal, cu calități excepționale și care se caracterizează printr-o pregnantă tradiție elenistică, continuată, material și spiritual, în epoca romană, cel puțin în primele două secole ale acesteia.

Criteriul datării vasului ne-a fost dat, mai ales, de context — căci o analogie perfectă, mărturisim că nu am găsit, poate și datorită bibliografiei insuficiente avute la dispoziție — dar elementele despre care s-a vorbit mai sus, întăresc impresia că vasul se poate încadra la sfîrșitul epocii elenistice sau chiar la granița dintre cele două secole: I î.e.n. și I e.n.

7. *Tot dintre vasele de uz comun face parte și un pahar, a cărui sticlă s-a dovedit rezistentă la dintele timpului.*

Inv. 12392. În. 0,081 m, dm. 0,079 m. Stare de conservare perfectă. (Fig. 16).

Corpul cilindric, larg, cu partea inferioară rotunjită și fundul marcat de o ușoară adîncitură centrală.

Buza grosă, arcuită, tăiată deasupra ușor oblic, este delimitată la exterior de o incizie orizontală. La partea superioară a corpului, ornamentația compusă din trei caneluri orizontale, încadrate de cîte o incizie mai profund tăiată.

Ceea ce atrage atenția de la prima vedere, este sticla extrem de grosă și grea, transparentă, cu o frumoasă culoare albastru-indigo. În compoziție, puține bule mici de aer.

Un pahar aproape identic, dar cu sticla mai subțire, de culoare vernil, a fost descoperit la Constanța, cu ani în urmă, într-un complex funerar care se poate încadra destul de bine în secolul I e.n.

8. *Opaiț*. Inv. 12395 — In. 0,026 m, lung. 0,108 m, dm. 0,067 m. Stare de conservare foarte bună. (Fig. 17 și 8 g).

Corpul rotund, destul de mare și de înalt, cu fund inelar puțin profilat și toarta inelară. Ciocul triunghiular, foarte lat, mărginit de volute între care se află, deasupra, la mijloc, un punct incizat. Pe discul larg, concav, mărginit de o bandă de trei cercuri concentrice incizate, șterse pe alocuri, se află, în relief, imaginea unui Eros în mișcare, cu piciorul stâng ridicat. În mâna stângă ține un trident, înfipt într-un delphin, în dreapta, ridicată deasupra capului, are o cupă.

Orificiul de ardere nu prezintă niciun semn care să denote o eventuală folosire a opaițului, care este foarte curat și foarte nou. Argila este roșie-cărămizie, ușoară, de bună calitate, cu rare particule silicioase. Angoba roșie care acoperă opaițul — cu excepția fundului — este mai puțin omogenă și uniformă pe pereții exteriori. D. Iványi, — care dă multe detalii despre lămpile din Pannonia — socotește că acestea pot fi încadrate în tipul de opaițe cu ciocul triunghiular flancat de

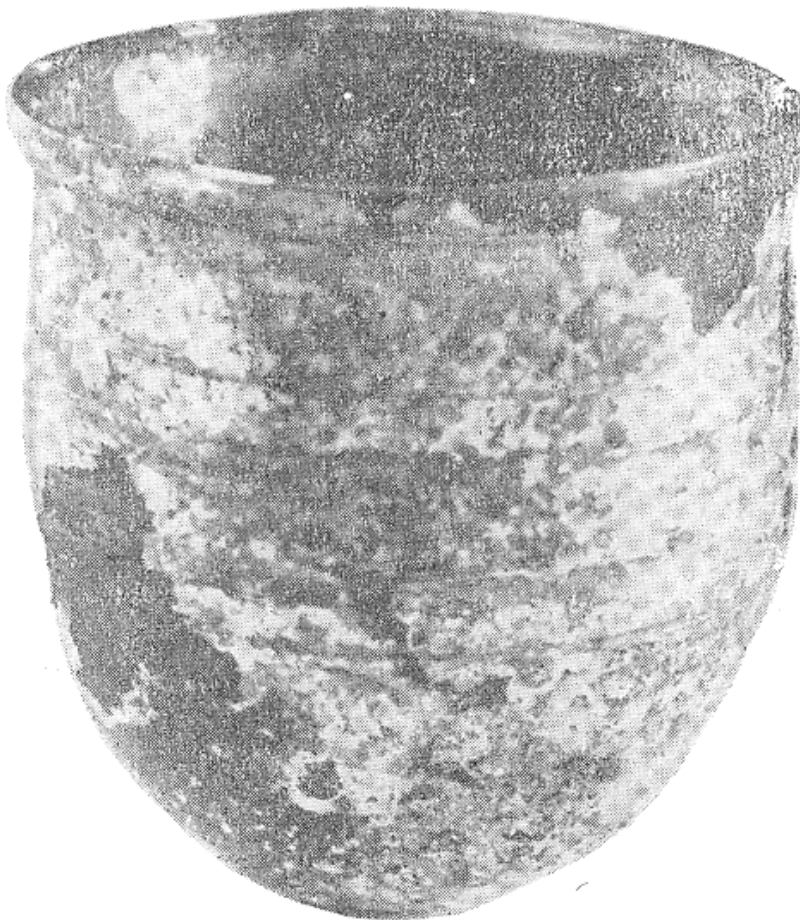

Fig. 16. Pahar de sticlă

Fig. 17. Opaîț.

volute, și anume varianta C, care se caracterizează prin aceea că volutele și ciocul sînt foarte late⁴². (La muzeul din Constanța se află cîteva opaîțe de acest tip, care se încadrează însă în variantele A și B, astfel încît exemplarul de față vine să completeze în mod fericit prezența tuturor variantelor acestui tip de opaîț la Tomis). O identitate perfectă prezintă exemplarul nostru cu un opaîț din Vindonissa, originar, probabil, din Italia de Nord și încadrat în tipul I C, databil spre ultimul sfert al secolului I e.n.⁴³. „Evoluția sa începe în timpul lui Augustus, atinge maxima dezvoltare la mijlocul secolului I e.n. și dispare către sfîrșitul epocii flaviene, dăinuind doar în provincii pînă în secolul II e.n.⁴⁴). Proveniența sa este italică.

⁴² Dora Iványi, *Die Pannonischen Lampen*, p. 7—9; C. Ionomu, *Opaîțe greco-romane*, p. 11.

⁴³ S. Loeschke, *Lampen aus Vindonissa*, p. 361 și pl. V, 17.

⁴⁴ C. Ionomu, *op. cit.*, p. 11 și p. 39.

9. *Unguentariu ceramic*. Inv. 12398 — In. 0,084 m, dm. 0,053 m. Starea de conservare foarte bună. (Fig. 8 h).

Corp în formă de bulb, fundul circular, plat, gîtul cilindric, nu prea înalt, subțire, buza dreaptă, este lățită în afară. Ornamentat de sus pînă jos cu cercuri orizontale duse cu angobă neagră, dar șterse, mai ales pe gît. Pe o parte a corpului și pe gît, urme de ardere secundară.

10. *Aproape de cel de mai sus, a fost găsit alt unguentariu*, identic cu acela, dar fragmentar. Inv. 12404 — In. 0,052 m, dm. 0,051 m. Lipsă gîtul și o parte din corp. (Fig. 9 a).

Spărtura veche și arderea secundară puternică la care a fost supus, constituie un indiciu că a fost spart în timpul ceremoniei funereare și aruncat în rug.

11. *Unguentariu*, Inv. 12401 — In. 0,06 m, dm. 0,059 m. (Fig. 9 b). Lipsă gîtul și buza. Asemănător cu primele două, dar cu corpul ceva mai înalt, cu umerii teșiți, cu partea inferioară bombată și cu fundul circular, plat.

Argilă gălbui-cărămizie, cu nisip fin, puțin poroasă. La partea inferioară, urme de ardere secundară.

12. *În aceeași categorie trebuie amintită o serie de cinci unguentarii ceramice de mici dimensiuni*, toate fragmentare, (Fig. 9 c), care, se deosebesc de primele trei numai prin aceea că au corpul mai oval, iar gîtul cilindric, scurt, este prevăzut cu o buză răsfrîntă inelar în afară. Se pare că erau și ele ornamentate în același fel, prin cercuri orizontale duse cu vopsea neagră, dar observația e anevoioasă acum, căci datorită arderii puternice, ceramica s-a întărit și a căpătat o culoare cenușie-neagră, proprie obiectelor supuse acțiunii temperaturilor mari.

Unguentariile ceramice de acest gen constituie o categorie de materiale arheologice amplu documentate în diverse părți ale imperiului roman.

H. S. Robinson prezintă o serie întreagă de astfel de unguentarii, care se caracterizează tocmai prin corpul-bulb și gîtul cilindric scurt, datîndu-le în epoca augustee și, prin extensiune, pînă la jumătatea secolului I e.n.⁴⁵

Unguentarii de același tip apar și la J. H. Holwerda, care prezintă o largă gamă de astfel de mici recipiente destinate păstrării parfumurilor, unguentelor și balsamurilor, datate la începutul secolului I e.n. și recoltate dintr-o arie vastă care cuprinde atît Grecia continentală și insulară — Creta — cît și Italia sau Africa (Tripoli, Sfax etc.)⁴⁶. Dintre acestea, exemplarul cu nr. 786 constituie cel mai fidel corespondent al celor cinci unguentarii ale noastre.

Forme identice de unguentarii au fost înregistrate și în săpăturile din Cipru, pe care O. Vessberg le consideră ca fiind, probabil, în uz, tot în perioada augustee⁴⁷. Același autor precizează că în pe-

⁴⁵ H. S. Robinson, *op. cit.*, pl. 5, G. 97—98, unguentarii din prima jumătate a secolului I e.n.

⁴⁶ J. H. Holwerda, *op. cit.*, p. 52, pl. 17 (nr. 780—799).

⁴⁷ S.C.E., IV, 3, p. 79, fig. 30, 15—17.

rioadă Roman I (stabilită între anii 50 î.e.n. și 150 e.n.), unguentariile sînt mai ales piriforme și ele își au corespondentul în vasele de sticlă suflată, din același secol I e.n.⁴⁸. Ele sînt prezente în număr destul de mare și în descoperirile din sudul Uniunii Sovietice.

(Un exemplar identic cu ultimele cinci ale noastre, de la Mirmekion, este datat în secolul I e.n.⁴⁹).

13. *Unguentariu de sticlă*. Inv. 12393 — dm. 0,017 m. Lipsă din corp, buza spartă. (Fig. 9 d).

Corp fusiform, înalt, ceva mai lărgit la partea inferioară care se termină printr-un picior subțiat, bombat la capăt. Un mic fragment păstrat din buză dovedește o evazare largă, în afară.

Sticlă subțire și ușoară, străvezie, alburii-verzuie, irizată argintiu-violaceu la partea inferioară a corpului.

Tipul de unguentarii fusiforme — mai ales cele cu „bulb“ — este cunoscut la Tomis, ca și în alte numeroase părți din imperiu. Exemplarul de față constituie însă o apariție nouă pentru noi, pînă acum, prin faptul că partea inferioară se termină printr-un picior ascuțit. În ce privește forma și datarea, putem face o paralelă cu un exemplar provenit din Fanagoria, și pe care B. Filarska îl datează în secolele III—IV e.n. Aceeași cercetătoare socotește că forma cu picior ascuțit este întâlnită mai ales în Orient și o datează pentru vremea lui Constantin cel Mare⁵⁰. (Diferențele existente sînt nesemnificative).

Exemplare similare au apărut și în descoperirile din Cipru; faptul nou ar fi deci perioada timpurie romană în care apare acest tip de unguentarii, la noi.

Printre numeroasele ofrande, așezate în mormînt unele lîngă altele și protejate de țiglă, au fost descoperite și cîteva elemente de podoabă.

14. *Primul dintre acestea este un inel de aur* cu dm. de 0,023 m, greutatea : 4,750 gr. (Fig. 8 i și 18). Partea de sus, tăiată și lățită

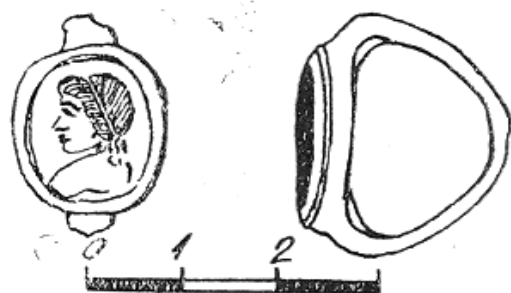

Fig. 18. Inel de aur cu gemă

circular, formează montura rotundă a unei intaglii de culoare albă. S-a putut observa că pentru o mai bună adeziune și o perfectă etanșeitate, piatra a fost așezată în lăcașul ei, pe un strat subțire de ipsos. Pe gemă — care prezintă doar o mică crăpătură transversală —

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ V. F. Gaidukevici, *op. cit.*, p. 171, fig. 67.

⁵⁰ B. Filarska, *op. cit.*, p. 212, pl. XLIX. 1

a fost săpat profilul unei femei, care privește spre stînga. Detaliile feței sînt clare, bine realizate. Cu o grijă deosebită și o minuțiozitate laudabilă, a realizat meșterul antic coafura personajului: părul lăsat pe spate, căzînd bogat spre umăr și strîns în creștet cu un fel de panglică.

15. În apropierea acestui inel, a fost descoperit un foarte mic fragment dintr-o foiță delicată de aur, subțire și îndoită. Utilizarea ei nu se poate ști cu exactitate, probabil că provine de la un mic ornament vestimentar, de la o piesă a unei coronițe, așa cum s-au mai găsit în morminte de incinerație de epocă romană la Callatis⁵¹, ori de la foița de aur, care se punea în gura sau pe pieptul defunctului, în antichitate, pentru a putea plăti lui Charon trecerea Styxului.

16. Alt obiect a cărui destinație practică nu se poate stabili cu exactitate este o baghetă de os, ruptă în două bucăți (cu lungimea de 0,076 m și — respectiv — 0,082 m), care prezintă slabe urme de ardere. Ambele sînt cilindrice, cu capetele ușor subțiate și fără ornamente. (Fig. 9 e).

17. În același loc, au fost găsite două plăci metalice, de dimensiuni diferite: 0,245 m x 0,19 m și 0,10 m x 0,135 m. (Fig. 9 f). Lucrate, probabil, dintr-un aliaj de plumb, sînt destul de ușor maleabile, acum îndoite. La intervale egale, au prinse pe ele, cuie de fier. Ambele plăci prezintă urme de ardere secundară. După toate aparențele, constituiau întăritura sau armătura metalică a unei cutii sau casete de lemn, ale cărei părți principale au fost total mistuite de foc și a cărei prezență în morminte, în diverse scopuri, a fost deseori documentată pînă acum⁵².

Majoritatea elementelor de ofrandă oferă date de cronologie, dar pentru datarea mormîntului, indiciile mai prețioase ne sînt oferite de unguentariile cu corpul în formă de „bulb“ precum și de formele de lagynos, cupa hemisferică și bolul cu marginea verticală. Pe baza mărturiilor acestora, putem încadra cronologic mormîntul în a doua jumătate a secolului I e.n.

c) AL TREILEA MORMÎNT care formează obiectul studiului nostru a fost găsit — ca și primul — în str. I. G. Duca, la numai cîțiva metri de întretăierea cu Bdul Republicii. Din nefericire, săpătura a surprins și a distrus în mare parte acest mormînt, astfel că observațiile restrînse care s-au mai putut face la fața locului, nu sînt în măsură să ne dea imaginea completă a contextului său. Oricum, s-au putut stabili următoarele: mormîntul era tot de incinerație, cu ardere pe loc. El se păstra, în profilul de est al șanțului, în forma unei gropi ovale, cu fundul ușor lărgit și adîncit, peste care se afla un strat masiv, nederanjat de la locul său, de arsură cu cărbuni, cenușă multă și oase calcinate. Adîncimea la care se afla rugul față de nivelul de călcare antic este de 0,41 m. Zona de combustie avea o înălțime de 0,39 m, o lățime

⁵¹ C. Preda, „*Découvertes récentes dans la necropole tumulaire du début de l'époque romaine à Callatis*“, p. 235.

⁵² *Ibidem*, p. 246; la Constanța, în cîteva morminte încă nepublicate.

de 0,57 m și lungimea — păstrată — de circa 1,51 m. În profilul dinspre vest al șanțului nu s-au mai găsit urmele gropii rugului.

Pământul scos din această zonă și aruncat pe marginea șanțului a fost cercetat, în final recuperându-se următoarele elemente din mobilierul funerar (parte din obiecte ne-au fost predate chiar de lucrătorul care a lucrat în această zonă) :

— partea inferioară și cea superioară a unui vas de bronz, rupt de coroziune în două bucăți ;

— o toartă de bronz, subțire, frumos arcuită, patinată ;

— un disc mic de bronz, de asemenea patinat ;

— un vas de bronz de forma unei patere, corodat și cu peretele rupt într-o parte ;

— un mîner mic de bronz, avînd la capăt o reprezentare animalieră ;

— două bare mici de bronz, patinate și ele.

După tratarea lor în laborator și reîntregirea vaselor conform mar-torilor larg conservați pe pereții acestora, ne-am aflat în fața unor mate-riale de o valoare aparte. (Fig. 19).

1. *Oenochoe de bronz*. Inv. 12441 — In. (totală) 0,205 m, dm. 0,08 m. Starea de conservare, mediocră. Partea de mijloc, lucrată din tablă mai subțire, a cedat, iar cea de jos, de asemeni subțire, s-a corodat mai mult și prezintă urme mai serioase de uzură. (Fig. 19 a și 21).

Forma vasului este ovoidală cu partea superioară ușor oblică și linia de maximă bombare, sus. Gîtul, de formă oarecum conică, echili-brat ca înălțime, ușor turtit în părți, se termină printr-un cioc tras oblic în jos, cu buza lățită pentru a înlesni scurgerea lichidului. Piciorul sub-țire este prevăzut cu o talpă sau o calotă, lățită jos și îngroșată inelar la partea exterioară.

Ca ornament, la baza gîtului, două cercuri în relief.

Vasul este lucrat din patru părți, turnate fiecare separat și apoi sudate între ele. Gîtul și umărul formează un tot ; urmează corpul pro-priu-zis, piciorul cu talpa și, în sfîrșit, toarta.

Partea interesantă a acestui vas este constituită de toarta supraînăl-țată, care prin arcuirea sa grațioasă și elementele ornamentale cu care este prevăzută la cele două extremități, lasă impresia cea mai puternică.

Partea de sus a toartei este ornată cu o protomă de cal. Animalul, ușor înclinat înainte, este realist redat — deși oarecum schematic, rigid. Are gura întredeschisă, urechile lipite de cap și coama ușor sugerată printr-o proeminență incizată cu linii în unghi. Celălalt capăt al toartei este incizată cu linii în unghi. Celălalt capăt al toartei este ornamentat, la joncțiunea cu umărul, printr-o mască de Meduză (*Gorgoneion*), înfă-țișată aproape de modelul clasic : chip rotund, sprîncenele groase, ochii mari, rotunzi, obrajii plini, nasul lățit și gura strînsă. Mai neobișnuită

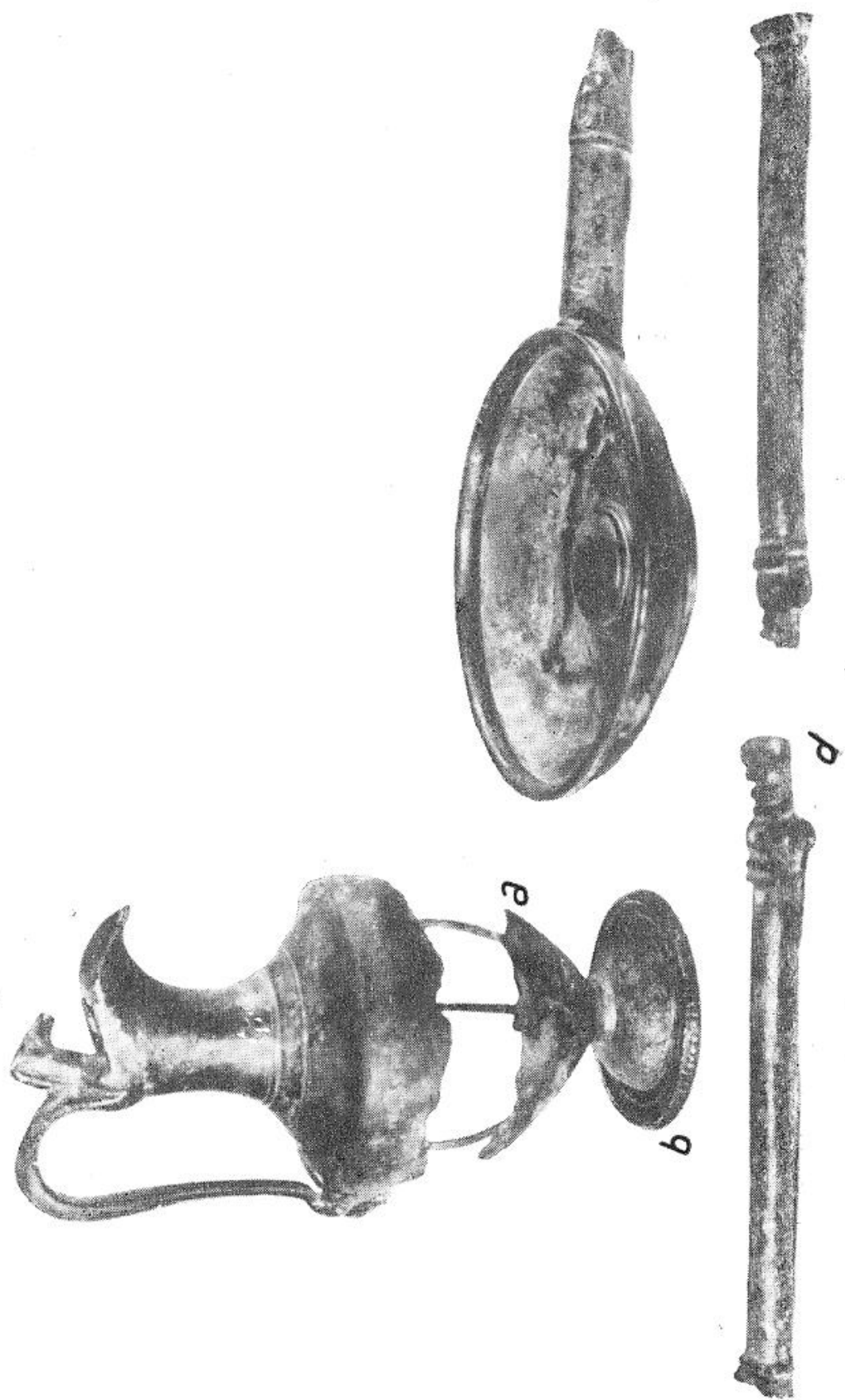

Fig. 19. Ansamblul obiectelor din mormint.

este coafura, formată din două șuvițe împletite, care cad spre gît, în ambele părți; deasupra sînt două rînduri de bucle, rîndul de jos fiind compus din patru bucle mici, iar cel de sus, numai din două, mari, separate printr-o altă șuviță. În final, buclele dau o imagine oarecum piramidală acestei coafuri originale. Silueta vasului este echilibrată, zveltă, plină de eleganță. (Fig. 20).

Fig. 20. Toartă de bronz-detaliu

2. Tot aici trebuie să amintim și discul de bronz, care servea, în mod cert, drept suport pentru acest gen de vase.

Inv. 12443 — Dm. 0,074 m. Stare de conservare foarte bună. (Fig. 19 b).

Partea de jos (talpa) este ușor îngroșată circular, pentru a da stabilitate. Partea de deasupra cuprinde cercuri concentrice în relief, croite pe măsura tălpii, pentru o cît mai perfectă îmbinare și stabilitate a vasului. Marginea, ușor oblică, este decorată cu motive care amintesc ovelle.

Fig. 21. Oenochoe de bronz.

Tipul acesta de vase este bine cunoscut în perioada de început a imperiului, atât în cuprinsul său, cât și în regiunile înconjurătoare.⁵³

Elementele ornamentale care constituie latura impresionantă din punct de vedere tehnic și estetic a acestui gen de vase, cunosc o mare varietate. Divinități sau personaje umane diverse, Satiri și Meduze, capete de păsări, grifoni, pantere, cai, tauri, tritoni și lei, constituie gama vastă de tipuri⁵⁴, meșteșugit alese și reprezentate adeseori artistic pe toarele acestor căni. De multe ori, toarele sînt acoperite — de sus pînă jos —, cu alte motive și simboluri mai mărunte, încrustate îndeobște cu argint.

Dintre aceste tipuri ornamentale, cîteva se impun printr-o frecvență mult sporită. Așa, cele cu capete de Satiri și de Meduze, de păsări sau cu protome de cal⁵⁵.

Cît despre aria lor de difuziune, aceasta este impresionant de vastă. Astfel de vase, constituite din cîteva părți distincte, turnate separat și apoi îmbinate între ele, au fost găsite în număr destul de mare în Gallia, Germania și chiar în țările nordice⁵⁶, deci atât în cuprinsul imperiului, cât și în afara lui. Un exemplu de cană identică, dar cu corpul ornamentat prin striuri verticale și prevăzut cu o toartă foarte asemănătoare cu a exemplarului nostru, a fost găsit în Slovacia⁵⁷. În Pannonia, vasele identice, cu toarte avînd reprezentări de Meduze, protome de cal și capete de păsări, sînt cu mult mai numeroase⁵⁸. Ele sînt mai rare în nordul Mării Negre, dar în Tracia, mobilierul funerar al unei serii de morminte a dat la iveală astfel de exemplare.⁵⁹ În ce privește teritoriul țării noastre, în Dacia intracarpatică, de exemplu, au fost găsite și cîteva asemenea exemplare, rezultat evident al legăturilor comerciale cu provinciile învecinate și — mai ales — cu spațiul italic. Așa, de exemplu, în colecția Muzeului de istorie din Cluj, figurează două exemplare, a căror stare de conservare însă, este, din nefericire, foarte precară.

⁵³ O cuprinzătoare trecere în revistă a datelor problemei legate de aceste prezențe a făcut C. Preda, cu ocazia descoperirii excepționalului vas de bronz de la Mangalia, din anul 1961 (C. Preda, *op. cit.*, p. 241—242 și 244), așa că în cele ce urmează nu vom face decît cîteva precizări. Se știe că datele esențiale ale problemelor legate de aceste vase au fost sistematizate de A. Radnoti, care le-a acordat atenția necesară atât în lucrarea sa mai veche — și socotită de căpătîi — (A. Radnoti, *Die römischen Bronzegefäße von Pannonien, Dissertationes Pannonicae*, II, 6, Budapest, 1938), cât și în cea mai recentă, din 1960 (Idem, *Eine Bronzekanne aus Augsburg, Bayerische Vorgeschichtsblätter*, 25, 1960). De foarte mare interes se dovedește deasemeni a fi lucrarea recentă a lui J. Ch. Balty, care prezintă, sub forma unui catalog complet, un număr de 26 asemenea vase, aflate în diverse muzee ale lumii, însoțite de interesante concluzii. (J. Ch. Balty, *Une anse d'aiguïère d'époque romaine a incrustations d'argent*, Bruxelles, 1965).

⁵⁴ *Ibidem*, p. 51—58.

⁵⁵ *Ibidem*; C. Preda, *op. cit.*, p. 241.

⁵⁶ C. Preda, *op. cit.*, p. 241.

⁵⁷ H. J. Eggers, „Der Römische import im freien Germanien“, pl. 11, forma 127

⁵⁸ C. Preda, *op. cit.*, p. 241.

⁵⁹ *Ibidem*.

Primul — inv. 476 — descoperit la Potaissa (Turda) în anul 1893, este o cană fragmentară, a cărei toartă a dispărut. Celălalt — inv. 3212 — prezintă numai gîtul (corodat și el) unui exemplar identic, găsit cu foarte multe alte obiecte la Ilișua și Cristeștii Ciceiului, de asemenea cu mulți ani în urmă ⁶⁰.

În Dobrogea, singurul exemplar de acest gen — întrutotul remarcabil — este cel de la Mangalia, amintit mai sus. Exemplarul nostru este, deci, cu atît mai important, cu cît se prezintă cu atributul primei descoperiri de acest gen la Tomis și a doua, pentru Dobrogea.

În ce privește originea lor, aceasta constituie una din laturile cele mai discutate — și mai discutabile — ale problemei. Studiarea lor de către diverși oameni de specialitate, cum și cercetările întreprinse, au permis localizarea unor centre lucrative specializate în acest gen de producție în Egipt (Alexandria), Italia (Capua) și Gallia ⁶¹. Mai recent, J. Gh. Balty, exemplificînd cu un număr de 26 vase găsite în diverse puncte ale lumii romane — și aflate acum în diverse muzee din lume — consideră de asemenea, că ele se produceau atît în Italia, cît și în provincii, căci vorbește atît de o producție campaniană cît și de una provincială, cuprinzînd în aceasta din urmă — cu semn de întrebare însă — Gallia lyoneză și Pannonia ⁶².

În orice caz, opinia generală atribuie producției acestor vase o tradiție mai veche, elenistică, dezvoltată ulterior, în epoca romană, într-un grad remarcabil, producție care interferează în stilul ei influențe venite atît din Alexandria, cît și din Asia Mică ⁶³. Vasul nostru, aparținînd acestui tip de largă întindere, se deosebește de cel de la Mangalia nu atît prin forma sau tehnica de execuție — care sînt foarte apropiate — ci prin ornamentația toartei. Cunoscînd faptul că cele două grupe de motive animaliere preferate de producția campaniană sînt calul și pantera, el poate fi considerat, prin similitudine cu o cană aflată în Muzeul Național din Damasc și prin asemănările cu un alt exemplar, aflat la British Museum, ca avînd origine campaniană. Aceasta, cu atît mai mult cu cît, pînă acum au ieșit și alte dovezi referitoare la răspîndirea producției italice în aceste părți. (De pildă, trebuie relevat faptul că descoperirile de la Dionysopolis (Balçic) și chiar de la Callatis (Mangalia) sînt considerate de J. Ch. Balty tot produse italice, campaniene ⁶⁴.

3. *Pateră de bronz cu mîner*. Inv. 12442 — In. 0,04 m, dm. 0,147 m, lungimea (totală) 0,25 m. Spartă într-o parte, corodată. (Fig. 19 c și 22).

Peretele este destul de gros, marginea inelară, îngroșată mult la interior, este marcată la exterior de o incizie circulară și de o linie sub-

⁶⁰ Dator ez aceste informații tovarășului C. Pop, cercetător la Institutul de istorie și arheologie din Cluj, căruia îi transmit, cu acest prilej, încă odată, expresia mulțumirilor mele cele mai vii.

⁶¹ C. Preda, *op. cit.*, p. 244.

⁶² J. Gh. Balty, *op. cit.*, p. 51—58.

⁶³ C. Preda, *op. cit.*, p. 244.

⁶⁴ J. Gh. Balty, *op. cit.*, p. 39, 50, 52 (nr. 27 și 29) și 67 — pl. VII

țire, în relief. Fund inelar, turnat în bronz masiv, cu multe cercuri concentrice în relief, în interiorul piciorului; talpă ușor oblică, lățită. În interiorul vasului, la mijloc, o proeminență semicirculară, asemeni unei calote cu marginea canelată.

Mînerul rotund, gol în interior, cu laturile ușor fațetate, pentru a facilita prinderea este, la joncțiunea cu vasul, simplu; la celălalt capăt, se termină cu reprezentarea unui cap de lup, rigid, redat schematic, cu

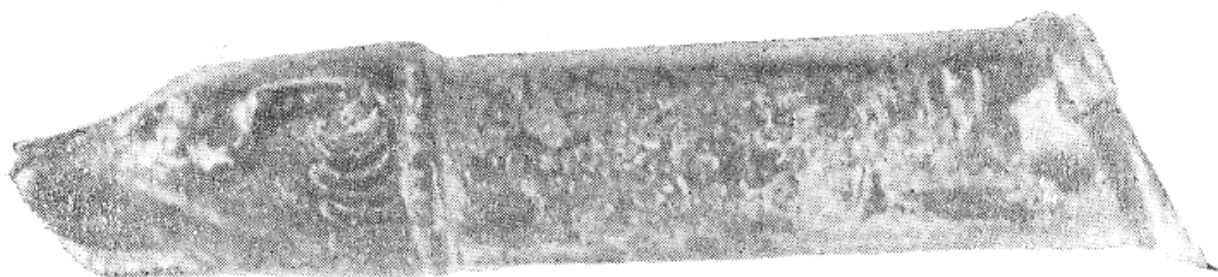

Fig. 22. Mînerul paterei de bronz.

gura întredeschisă, cu dinții bine reliefăți, cu ochii avînd irisul adîncit, cu urechile lungi, lipite în lungul capului. Părul, reprezentat prin linii ușor ondulate la capete, înconjoară gîtul animalului ca o coamă, dublată înspre corp de un șir de perle într-un cerc reliefat.

Și aici, mînerul a fost turnat separat și sudat ulterior. Vasele de acest gen — patere — cu toartele avînd diverse reprezentări terminale, sînt și ele caracteristice pentru spații largi din imperiu. În Tracia și în Pannonia, cele cu cap de berbec sînt mai frecvente; există însă și exemple ornate cu capete de cîine, cu delfini, cu Eroși și busturi de Menadă⁶⁵. Descoperirile de acest gen din Italia și Valea Rinului, dovedesc o frecvență remarcabilă. În nordul Germaniei au fost găsite în șapte centre distincte exemplare cu capete de berbec⁶⁶. În general, se consideră că aceste patere au o arie de răspîndire aproape identică cu cea a cînilor cu gură oblică și, din punct de vedere cronologic, ele aparțin secolelor I—II e.n., uneori, chiar III e.n.⁶⁷.

Un număr mai mare de patere cu toarte ornamentate cu cap de lup provin din descoperirile de la Stara Zagora (Augusta Traiana). Ele se datează în secolul I e.n., ca și multe din vasele de bronz împreună cu care s-au găsit în diverse morminte și printre care se numără o oenochoe de același tip cu exemplarul nostru.

⁶⁵ C. Preda, *op. cit.*, p. 244.

⁶⁶ H. J. Eggers, *op. cit.*, pl. 12, forma 155

⁶⁷ C. Preda, *op. cit.*, p. 244.

⁶⁸ Informație primită de la D. Nikolov, directorul Muzeului din Stara Zagora, căruia îi multumim călduros pe această cale.

În țara noastră acest tip de patere este destul de rar reprezentat. În colecția Suțu de la Muzeul Național de Antichități se găsește un exemplar întreg avînd toarta ornamentată cu un cap de berbec cum și un mîner separat avînd aceeași decorație. Ele provin tot din Tomis. Alte două mînere, unul cu cap de berbec și celălalt cu cap de cîine, provin de la Drobeta. De aceeași formă, dar cu o ornamentație originală este patera de la Callatis ⁶⁹.

3. *Ultimele obiecte sînt două bare mici de bronz, ușor corodate.* Inv. 12444 — In. 0,185 m și — respectiv 0,173 m. Capătul de sus al unuia din cele două exemplare, lipsește. (Fig. 18 d).

Ambele au forma unor „colonete” aparente, cu baza profilată și goale în interior, unde sînt dublate cu cîte o lamă subțire din același material, fixat prin nituri de corpul propriu-zis. Capetele superioare sînt prevăzute cu cîte două orificii circulare pentru prindere sau întărire cu alte accesorii, lucru ce pare a dovedi că aceste bare provin tot de la vreo casetă de lemn. E posibil de asemenea, ca ele să fi aparținut vreunui trepied, sau, poate, chiar vreunui candelabru, cum s-au mai găsit în mormînte pînă acum.

Deși jaloanele cronologice ale vaselor care au format obiectul prezentării noastre — cana și patera — sînt cunoscute (consensul general le atribuie cel puțin două-trei secole de viață, la începutul erei noastre) credem că pentru o încadrare cronologică mai precisă a mormîntului, putem apela și la descoperirea de la Martyr's Field (Canterbury) unde, într-un mormînt cu o oenochoe și o pateră de bronz similare cu vasele noastre, s-a găsit, pe lîngă alte obiecte de ceramică sau de metal, o cupă de sticlă, ce pare a aparține unui tip databil la sfîrșitul secolului I e.n. ⁷⁰. Datele oferite de cele două vase sînt generale, dar, deși nu putem aduce și mărturia mai circumstanțiată a altor materiale, sîntem tentați, totuși, să datăm acest mormînt în secolul I e.n., eventual la sfîrșitul acestuia și începutul celui de-al doilea.

Elementul cel mai prețios, rezultat din dobîndirea acestor materiale, este că pentru prima dată avem la Tomis asocierea unor vase de acest gen. Remarcabile din multe puncte de vedere, aceste vase dau o viziune mai de ansamblu în ce privește circulația unor bunuri de valoare relativ ridicată.

Pentru înțelegerea unor amănunte practice, privind serviciul de uz casnic, nu este lipsit de interes nici suportul pentru vas, pînă acum unic în săpăturile din necropola tomitană.

Găsirea celor două vase de bronz într-un singur mormînt se adaugă lungului șir de probe dobîndite pînă acum, că cele mai multe din aceste forme au provenit și provin din contexte funerare, dintre care nu puține sînt bogate ⁷¹. Această constatare depășește în mod hotărît impresia că descoperirea invariabil asociată a acestor două forme de vase s-ar datora hazardului sau unor sentimente de moment și conferă actului rigoarea

⁶⁹ C. Preda, *op. cit.*, p. 243.

⁷⁰ J. Ch. Balty, *op. cit.*, p. 33—34.

⁷¹ *Ibidem*, p. 33.

unei practici rituale greu de pus la îndoială. Dacă această ocnochoe (element de veselă, găsit de exemplu, în săpăturile de la Pompei și Herculanium în cotexte oarecum diferite, alături de exemplare de veselă comună, dar și de forme mai luxoase și mai scumpe)⁷², putea avea numai ocazional un caracter ritual, despre pateră știm cu siguranță că a avut, în epoca ce ne interesează, precise rosturi rituale.

Dar sublinierea caracterului funerar al obiceiului și relevarea sensului său ritual trebuie dublate de evidentierea temeiului de ordin material, social, al practicii. Avînd în vedere că pe întinsul spațiu al imperiului, aceste descoperiri caracterizează îndeobște, contexte funerare bogate, ieșite din comun — la care putem însera și descoperirile din Dobrogea (Callatis și Tomis) — este evident că aceste morminte aparțin unor indivizi de condiție socială ridicată, că prezența lor definește tocmai rangul și poziția socială diferită a unor oameni, investiți, poate, chiar cu acele atribuții de ordin religios care au designat întotdeauna în antichitate, o poziție marcată statornic de cinstirea și respectul celor din jur.

Din punct de vedere al ritului, cele trei morminte, databile în epoca romană timpurie, dovedesc o continuare a obiceiului elenistic de înmormîntare prin ardere. Cît despre ritual, unele elemente asemănătoare se pot găsi la tipul de rug-mormînt în tumul de la Histria, care se datează de la mijlocul secolului IV î.e.n. pînă în epoca romană⁷³. Deosebirile notabile constau, în primul rînd, în faptul că acolo este vorba de un cimitir tumular, iar în al doilea rînd, în faptul că la tipul respectiv de înmormîntări, în afara mormîntului constituit de resturile incinerate și ofrandele aruncate deasupra acestora, în interiorul suprafeței ocupate de tumul, dar în afara rugului, exista și un alt grup de ofrande, mai ales ceramice⁷⁴.

În cazul mormîntului 459 de la Constanța, aceste ultime ofrande sînt depuse cu grijă peste resturile incinerației, lăsate *in situ*, care conțin și fragmentele arse ale vaselor sparte ritual în timpul cremației. Mobilierul mormîntului 466 cuprindea — cu excepția celor două inele de aur — numai ofrande depuse cu grijă după consumarea arderii cadavrului (cu semn de întrebare, doar unguentariul).

Din punct de vedere al poziției lor topografice, cele trei morminte sînt plasate într-o arie destul de restrînsă, în raport cu vastitatea necropolelor Tomisului. Distanțele dintre ele sînt destul de mici (între primul și al treilea sînt numai 20 metri, iar între acestea și cel de al doilea, circa 300 metri). Cunoscut fiind faptul că în această zonă au mai apărut pînă acum unele morminte (care se detașază chiar de masa celorlalte prin diversitatea și bogăția inventarului lor funerar), sîntem tentați a crede că această zonă, cuprinzînd Bulevardul Republicii, str. I. G. Duca și str. Jupiter — desigur și străzile din imediata lor apropiere — a fost în mod predilect folosită în epoca romană timpurie, pentru înmormîntări.

⁷² *Ibidem.*, p. 32.

⁷³ P. Alexandrescu, „*Types de tombes de la nécropole tumulaire d'Histria*“, p. 169, notat JAaV.

⁷⁴ *Ibidem.*

Firește, rămîne ca descoperirile viitoare să întărească sau să infirme această opinie, avansată aici doar cu titlu ipotetic.

Cert este că materialele sumar prezentate aici, vin să ateste clar o diferențiere de ordin social și economic — deci și politic — între cei care au în mormînt un inventar modest sau nediferențiat și cei care sînt înmormîntați cu un mobilier încărcat, remarcabil din toate punctele de vedere și care păstrează pe deget inelul de aur, simbolizînd rangul și posibilitățile lor înalte.

În același timp, multe dintre aceste materiale vorbesc încă odată despre nivelul ridicat al produselor unor ateliere mature, ce valorificau în diferite părți ale imperiului, pe baza unor materiale deosebite între ele — ceramică, metal, sticlă — calitățile materiale și spirituale elevate, virtuțile unor artiști în meserie, al căror spirit de observație și rafinement se împleteau cu o siguranță și o precizie meșteșugărească dintre cele mai alese.

În al treilea rînd, importanța materialelor sumar prezentate mai sus, rezidă în aceea că, multe dintre ele, provenite din centre foarte depărtate de Tomis, reprezintă mărturii sigure ale unor strînse legături comerciale — dublate, evident, și de cele de altă natură — cu Italia și Asia Mică.

Marfa microasiatică găsită atestă o prelungire peste veacuri a tradiționalelor legături cu grecii de pe țărmurile cărora plecaseră strămoșii acestor tomitani, iar cea italică, dovedește schimbul activ al centrului imperiului cu regiunile cele mai îndepărtate, de la fruntariile sale.

BIBLIOGRAFIE

1. — P. Alexandrescu, „Necropola tumulară“, *săpături 1955—1961*, Histria II, București 1966.
2. — Idem, „Types de tombes de la necropole tumulaire d'Histria“, în *Dacia*, N S., IX, 1965.
3. — J. Ch. Balty, „Une anse d'aiguïère d'époque romaine a incrustations d'argent“, în *Bulletin des musées Royaux d'Art et d'Histoire*, 4-e série, 37-e année, 1965
4. — G. R. Edwards, *The Hellenistic Pottery from the Shipwreck of Antikythera*, în *American Philosophical Society, New Series — volume 55, part 3*, Philadelphia, 1965.
5. — H. J. Eggers, *Der Römische import im freien Germanien*, *Hamburgisches Museum für Völkerkunde und Vorgeschichte*, 1951.
6. — B. Filarska, *Szkła Starożytne*, I, Warszawa, MCMLII
7. — V. F. Gaidukevici, „Раскопки Мирмекия“, *Л 1935—1938* 2.2. M.I.A. 25, 1952.
8. — J. H. Holwerda, „Het Laat-Grieksche en Romeinsche Gebruiksgeraad uit het Middellandsche — Zee — Gebied, in het Rijkmuseum van Oudheden te Leiden, 1936.
9. — C. Iconomu, „Opaițe greco-romane“, Muzeul regional de arheologie Dobrogea, 1967.
10. — D. Iványi „Die Pannonischen Lampen-eine typologisch-chronologische Übersicht, in *Diss. Pann.*, ser. 2, nr. 2, Budapesta, 1953.
11. — C. Isings, „Roman Glass from Dated Finds, Groningen — Djakarta, 1957
12. — *Istoria României*, I, București, 1960.

13. — J. H. C. Kern, *Römische Modiolii des I Jahrhunderts N. Chr.*, Mnemosyne, S ; IV, vol. XVI, p. 400—405, 1963.
14. — T. N. Knipovič, *Untersuchungen zur Keramik römischen Zeit aus den Griechenstädten an der Nordküste des Schwarzen Meeres, I : Die Keramik römischer Zeit aus Olbia in der Sammlung der Ermitage*, Frankfurt a.M., 1929.
15. — Idem, „краснолаковая керамика первых веков н.э. из раскопок Боспор“ 1935—1940, M.I.A., 25, 1952.
16. — S. Loeschke, „*Lampen aus Vindonissa*“. Ein Beitrag von Vindonissa und des antiken Beleuchtungswessens, Zürich, 1919.
17. — C. Preda, *Découvertes récentes dans la nécropole tumulaire du début de l'époque romaine à Callatis, Dacia, N.S.*, IX, 1960.
18. — H. S. Robinson, *Pottery of the Roman Period. The Chronology. The Athenian Agora. Results of Excavations*, V, Princeton, 1959.
19. — S.C.E. — *The Swedish Cyprus Expedition*.
20. — S.C.I.V., *Studii și cercetări de istorie veche*.
21. — L. F. Silanțeva, „краснолаковая керамика из раскопок Ултурама“, M.I.A., 85, 1958.
22. — N. P. Sorokina, „Стекло из раскопок Паптикашея“, M.I.A., 103, 1962.
23. — L. Țeposu-David, „*Gemele și cameele din Muzeul arheologic din Cluj*, în „Omăgiu lui Constantin Daicoviciu“ p. 525--535, Editura Academiei, 1960.

NOUVELLES TOMBES DU DÉBUT DE L'ÉPOQUE ROMAINE A TOMI

R É S U M É

Les sondages et les fouilles effectuées à Constantza dans la zone des nécropoles tomitaines au cours de l'automne 1967 et au début de l'année 1968 ont rendu à la lumière beaucoup de matériaux archéologiques.

On a réussi, entre autres, à sauver et à enregistrer plus de 40 tombes, dont on n'a choisi, pour la présente étude, que trois, qui, par leur nature (elles sont datées du Ier s. de n. è., l'une d'elles, éventuellement, du commencement du IIe s. de n. è.) touchent à un problème d'un grand intérêt pour Tomi, ainsi que pour les autres colonies grecques de la côte occidentale du Pont-Euxin. En effet, elles concernent la fin de l'époque hellénique et le début de l'époque romaine dans ces parages.

Les trois tombes sont présentées séparément, dans l'ordre de leur ancienneté. On a noté, pour chacune d'elles, l'endroit où elle fut trouvée ; on en donne une description détaillée et on indique le rite et le rituel employés.

Toutes les trois sont des tombes d'incinération, caractérisées par des inventaires funéraires qui sortent du commun, et qui prouvent que leurs possesseurs appartenaient à la classe des gens ayant de grandes possibilités matérielles, la classe des riches.

On a trouvé, en premier lieu, des objets de parure, ayant appartenu aux personnes incinérées, entre autres, des bagues en or avec des gemmes, ainsi que des petites feuilles en or, provenant, probablement, des ornements vestimentaires.

Parmi les offrandes déposées, il y avait des vases d'usage domestique : aiguières et verres, assiettes, bols, coupes céramiques, ainsi que des lampes, de bonne — ou même de très bonne — qualité, qui, ainsi que quelques vases estampillés, sont sans doute des objets d'importation de l'Asie Mineure, ou même d'Alexandrie, de l'Italie. Parmi ces vases, un bol massif à patte est tout à fait remarquable : ses hautes parois sont ornementées à la partie inférieure par des motifs végétaux, spécifiques aux bols „mégariens“ ; à la partie supérieure, ils portent des masques de théâtre et autres symboles dionysiaques moins importants (thyrs, satyrs, clochettes, sarments ou grappes de vigne, etc.).

Un intérêt à part présente l'inventaire de la troisième tombe, formé exclusivement de vases et d'objets en bronze. On remarque parmi ceux-ci, une aiguière à bouche oblique, ayant l'anse ornementée, en haut, par la protome d'un cheval, et

en bas par la tête de la Méduse, ensuite une patère, ayant le manche terminé en tête de loup. Ces types de vases, trouvés le plus souvent ensemble dans des contextes funéraires, sont bien connus pour le début de l'empire, tant dans ses frontières, que dans les régions environnantes. Quoique leur origine soit controversée, on admet que des ateliers spécialisés en productions de ce genre — en aiguières surtout — ont fonctionné tant en Egypte (Alexandrie) qu'en Italie (Capua) ou en Gaule. Récemment J. CH. Balty a établi une production italique (campagnienne) et une autre — avec un point d'interrogation toutefois — de la Gaule lyonnaise et de Pannonie.

Mais c'est pour la première fois qu'on trouve à Tomi les deux types de vases dans la même tombe, ce qui est très important (on ne connaissait jusqu'à ce jour qu'une patère et un manche de patère, les deux ornés de tête de bélier). La récente découverte vient s'ajouter à la longue série de témoignages recueillis jusqu'à présent et renforce ainsi l'opinion selon laquelle la plupart de ces vases provenaient et proviennent des contextes funéraires, dont la majorité sont riches.

Ce fait, corroboré avec ce que nous connaissons mène à la conclusion que nous avons à faire à une pratique rituelle, ce qui attribue à ces vases, de plus, un caractère funéraire.

Il faut remarquer aussi un détail concernant l'usage domestique : il s'agit du support circulaire en bronze de l'aiguière, unique jusqu'à ce jour dans les fouilles de la nécropole tomitaine.

Du point de vue du rite, les trois tombes, qui datent de commencement de l'époque romaine, prouvent qu'on continuait la tradition hellénistique d'enterrement par la crémation.

Quant au rituel, on peut en trouver une analogie dans le type du bûcher — tombeau en tumul d'Histria, avec certaines différences toutefois : d'une part, à Histria il s'agit de tombeaux tumulaires ; d'autre part, on y rencontre, à l'extérieur du bûcher, un autre groupe d'offrandes, de la céramique surtout.

Du point de vue topographique, les trois tombes sont placées sur une aire assez restreinte, l'intervalle qui les sépare étant petit, par rapport à l'étendue des nécropoles tomitaines. Cela, corroboré avec le fait qu'on a retrouvé, dans la même zone, d'autres tombes datant de la même époque et possédant le même riche mobilier funéraire, plaide pour l'hypothèse — qui sera renforcée ou bien infirmée à l'avenir, par de nouvelles recherches — que la zone délimitée par le boulevard de la République, la rue I. G. Duca, la rue Jupiter et, sans doute, les rues du voisinage, a été réservée de prédilection au début de l'époque romaine, pour d'enterrements.

Les matériaux présentés ci-dessus viennent attester une distinction d'ordre social et économique — donc politique aussi — qui continuait même après la mort.

Dans un autre ordre d'idées, beaucoup de ces matériaux attestent le niveau élevé des produits de certains ateliers. Dans diverses contrées de l'empire il y avait des ateliers qui mettaient en valeur, à base de matières premières diverses — céramique, verre, métal — les vertus des artisans qui étaient de véritables artistes dans leur métier.

En troisième lieu, bon nombre de ces objets, provenant des centres très éloignés de Tomi, prouvent les étroits rapports économiques — et sans doute d'un autre ordre aussi — avec l'Italie et l'Asie Mineure.

La marchandise microasiatique trouvée atteste la continuation, au-delà des siècles, des traditionnels rapports avec les Grecs des rivages d'où étaient parties les ancêtres de ces tomitains. La marchandise italique dénote l'actif échange entre le cœur de l'empire et ses régions les plus éloignées, l'intégration de Tomi dans une activité commerciale et économique d'une grande intensité.